

Louise O. Vasvári
Annak átka, ha valaki művelt, zsidó és nő
Holokauszt-túlélő orvosnők életírása

BEVEZETÉS

A *Bevezetés és bibliográfia a közép-európai nők holokauszttal kapcsolatos, angol nyelven megjelent életírásához* című munkám körülbelül 400 tételt foglal magába, és egy olyan nagyobb vállalkozás részeként jött létre, mely azt célozza, hogy visszanyerjük és beillesszük a nők hangját a holokausztkutatásokba. Ez a bibliográfia azt mutatja, hogy a nők legalább annyi, sőt, az utóbbi évtizedekben még több művet is írtak és publikáltak a holokausztról, mint a férfiak. Megmutatja azt is, hogy amikor a holokausztról szóló, az azt tanúsító írások [Holocaust testimonial writing] elkezdtek megjelenni a háború után, akkor ezeknek kezdettől fogva fontos részét képezte a nők életírása, és hogy a társadalmi nem kihatott arra, hogy a túlélők hogyan mesélték el a történeteiket (Vasvári 2006, Waxman 2006). Nagyrészt ebből a szövegtörzsből emeltem ki azt a pár tucat memoárt, amelyeket túlélő orvosnők írtak, és amelyeket az itt következő tanulmányban vizsgálni fogok.

Noha a holokausztnak a társadalmi nemekre érzékeny kutatása a nyolcvanas évekig nyúlik vissza, amikor is feminista történészek és szociológusok egy szűk köre foglalkozni kezdett a témával, a feladatnak, hogy beillesszük a nők szerepét a holokausztkutatásokba, még távolról sincs vége. A hagyományos holokausztkutatás mindmáig hajlik arra, hogy a makrohisztóriai perspektívát és a „szakértői diskurzust” preferálja, ami a bizonyítékok és igazoló eljárások pozitivisták elképzelésén alapul, és eltekint a „túlélők diskurzusától” mint olyantól, mondván, hogy nem megbízható történeti bizonyítékokat szolgáltat. A társadalmi nemek történetét kutató feminista tudósok voltak azok, akik hozzájárultak az eszmetörténet területének átalakulásához azzal, hogy kétségbe vonták a hagyományos történészi gyakorlat alapjait, beleértve ebbe a történeti bizonyosságnak és a történeti tapasztalatnak a természetét, valamint

a narratíva szerepét a történetírásban. Jelenlegi kutatásomnak és az ehhez kapcsolódó további publikációimnak a teoretikus kerete, mely nagyon sokat köszönhet a fenti megközelítésnek, az (összehasonlító) kritikai kultúrákutásban gyökerezik, a (feminista) kultúrtörténet, irodalomelmélet és kritikai diskurzusanalízis között helyezkedik el, melyeknek a módszerei különösen alkalmasak azoknak a kérdéseknek a vizsgálatára, melyek az én érdeklődésem középpontjában állnak, mint amilyen a faj, az etnikum, a társadalmi nem egymást keresztező meghatározottságai [intersections], vagy az emlékezet és az identitásban a trauma által létrehozott törés (Vasvári & Totósy 2009a, b, Totósy & Vasvári 2011). Azoknak az orvosnőknek az esetében, akiket itt tárgyalok, és akik nagy része fogolyként dolgozott a koncentrációs táborokban, mindezek a kereszteződések [intersections], továbbá az életírás inherens hibriditása – hiszen az életírás a privát és a nyilvános történelem kereszteződését, vegyülését implikálja – csak még tovább bonyolódhatnak olyan kérdések által, mint az orvosnőknek a nemmel ellátott [gendered] szakmai identitása, vagy azok a rendkívüli erkölcsi kérdések, melyek azzal kapcsolatosak, hogy együtt kellett működniük az emberek kiválogatásában és más erkölcsileg vagy orvostudományi szempontból elítélhető eljárásokban. (Az erkölcsi problémákról, amelyekkel az auschwitzi fogoly orvosok szembesültek, lásd Romney 2000.)

Míg a holokauszttémák szerzőinek elsőprő többsége zsidó, vannak más szerzők is, akiknek a tapasztalatai szintén fontos tanúságtétellel szolgálnak. Ezek közül a nagyon korai szerzők közül többen is speciális pozícióban voltak a táborokban, vagy valamilyen más módon voltak viszonylagosan kivételezett helyzetben, például azért, mert politikai vagy vallási okokból deportált nem zsidó foglyok voltak. A másik viszonylagosan kivételezett helyzetű csoportot (a „viszonylagosan”

szót itt szándékosan használok) az orvosok alkották, akik egyben természetesen jól képzettek is voltak, és elkerülhetetlenül jól beszéltek németül, időnként nem zsidók, mint az osztrák Ella Lingens-Reiner, de többségükben zsidók, mint amilyen az erdélyi magyar Nyiszli Miklós, Lengyel Olga vagy Giselle Perl. Ugyanakkor, mint arra Anette Wieworka rámutatott (1992, 11), noha az orvosoknak csak csekély privilégiumai voltak, az ő csoportjuk volt az egyetlen, amely ezt arra használta, hogy másokon segítsen vele.

Az orvosoktól származó tanúságtételek leg-többje, függetlenül attól, hogy férfi vagy nő írta őket, a legkorábbi időszakból való. Először ezek közül fogok ismertetni néhányat, illetve a cikkem egy nagyobb részét ezek elemzésének szenteltem. A tanulmányom azonban egy nagyobb időszakot ölel fel, amely egészen 1933-ra megy vissza, és ezért azoknak a naplónak és memoároknak a vizsgálatával indítok, amelyeket három orvosnő, Käte Frankenthal, Hertha Nathorf és Lucie Adelsberger írt, és amikből megtudható, milyen volt a zsidó orvosnők élete ebben a korábbi időszakban. Ezek után olyan beszámolókat vizsgállok, amelyeket közvetlenül a felszabadulás után írtak és publikáltak: Sima Vaisman, valamint Lengyel Olga és Gisella Perl egymás mellé helyezett írásait, továbbá számtalan további beszámolót a következő két évtizedből. Ahogy egyre több olyan túlélő is bekapcsolódott a holokausztról szóló tanúságtételek megírásába, aki nem a táborokban élt túl, hanem bujkált – főképp azok tartoztak ide, akik gyerekfejjel élték meg a holokausztot –, az az amúgy is igen széles terület, amit a holokauszt megírása átfogott, csak még tovább szélesedett, és még orvosi témákra is kiterjedt, mint ezt szemléltetni fogom a memoárok következő csoportjának segítségével, amelyeket négy vagy öt évtizeddel később publikáltak, köztük kéthangú beszámolókat is, melyek közül az egyik egy gyermek túlélő és a szintén túlélő orvosnő anyja írása, ahol az anya képtelen volt megírni saját memoárját, a másik pedig egy túlélő második generációs lányának a másodlagos emlékei [post-memory] a szent életű lesbikus orvosnőről, aki együtt volt a lány anyjával a táborban, és aki életre segítette őt.

A téma fő forrásának mindmáig Robert Jay Liftonnak a *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide* című 1986-ban megjelent munkáját tekintik. A könyv, annak ellenére, hogy címével a náci orvosokra fókuszál, három teljes fejezetet (a 11–13. fejezeteket) is szentel a fogoly orvosoknak: *A szelektálás tuóája*, a *Küzdelem a gyó-*

gyltásért címűeket, valamint azt, ami a legtöbb vitát váltotta ki, az *Együttműködés a náci orvosokkal* címűt. Lifton használja a túlélő orvosok memoárjait, de legtöbbször csak közvetett módon támaszkodik rájuk. Azok közül a memoárok közül, amelyeket itt tárgyalok, és amelyek elérhetőek voltak Lifton idejében is, egyedül Lengyel Olga munkáját használja fel, amit akkoriban széles körben ismertek és az angol fordítása révén jól elérhető is volt, és ami egyben, mint azt majd bemutatom, az összes közül a legkevésbé hiteles beszámoló. Így Lifton például azoknak a táborbéli abortuszoknak az ismertetését, melyek szükségessé voltak ahhoz, hogy megmentse a terhes nők életét, Lengyelnek az újszülöttek megöléséről szóló leírásával zárja, de meglepő módon csak egy másik orvostól vett közvetett idézet révén említi a jóval fontosabb Gisella Perlt, aki Auschwitzban a fő nőgyógyász volt (Lifton 345, 365, 527. n. 21). Szintén teljességgel hiányzik a Lifton-könyv végére csatolt névjegyzékből Sima Vaisman vagy Ruth Weidenreich neve, míg Lucie Adelsbergert a könyv csak úgy említi, mint akit a többiek „nagyra becsült”-ként írtak le (190–192, és egy további utalás az 521. oldalon), de Adelsberger 1953-ban megjelent memoárjára Lifton már nem hivatkozik, talán azért, mert hasonlóan az előző kettőhöz, akkoriban nem voltak elérhetőek angol fordításban. Ella Lingens-Reinert, egy nem zsidó orvosnőt, aki franciául írt, többször is említi, de mindig más források révén, melyek közül a leghíresebb hivatkozása (232) az a hátborzongató „orvosi” holokauszt-metafora Lingens-Reinert könyvéből, amire azóta is folyton hivatkoznak (amint ezt már egy gyors Google-keresés is jól mutatja). Lingens-Reinert leírta, hogy amikor megkérdezte Dr. Fritz Klein *Hauptturnführertől*, hogy hogyan tudja összeegyeztetni a zsidók elgázosítását a hippokratészi esküjével, Klein így válaszolt: „A hippokratészi esküm arra készlet, hogy az üszkös féregnyúlványt kivágjam az emberi testből. A zsidók az emberiség üszkös féregnyúlványai.”

Míg Lifton ezt a néhány orvosi memoárt arra használta, hogy közvetetten kiemeljen belőlük néhány részletet történeti dokumentumként, melyekből általános következtetéseket vont le azzal a három témával kapcsolatban, ami érdekelte, és amiknek a fentebb jelzett, a fogoly orvosokról szóló három fejezetet szentelte, ezzel szemben az én célom az, hogy minden egyes orvosi memoárt (nemmel ellátott) önéletírásként vizsgáljak, felvázoljam textuális identitásukat, együtt mindazzal, amit ez implikál, azaz a hiányokkal, kihagyások-

kal és a nyilvános és a magánélet összefonódásával együtt. Vessünk egy gyors pillantást azokra a főbb pontokra, melyeket Lifton hangsúlyozott, és amiket én majd egy sajátosabb formában is szemügyre fogok venni, amikor az egyes memoárokat vizsgálom. Lifton *A szelektálás twója* című 13. fejezetben tárgyalja azt a privilegizált státuszt, amellyel az orvosok bírtak 1942 végétől vagy 1943 elejétől kezdve a táborokban, és amely olyan privilégiumot jelentett, amit egyben a családtagok meggyilkolása okozta fájdalom és büntudat érzései is kísérték (214–215). Lifton szerint az orvosok ezért cserébe a saját életüket kapták, és a lehetőséget, hogy hozzájárulhatnak mások életben maradásához. Ez igaz is, de az általam vizsgált memoárok arról is tanúskodnak, hogy az orvosok közül is nagyon sokan elpusztultak, gyakran tífuszban. Lifton a továbbiakban azt tárgyalja, hogy annak egyik módja, ahogyan az orvosok legyőzték magukban a többi fogoly miatt esetlegesen érzett büntudatot az volt, hogy segítettek a foglyoknak, továbbá, hogy az orvosokra azért is szükség volt, mert közülük sokan tudtak németül, és hogy kellett azokhoz a hamis orvosi jelentésekhez, melyeket a foglyok halálának okáról kiállítottak. Mivel a betegek kezelését nem lehetett elválasztani a szelektálásuktól, ezért az SS-orvosok fogly orvosokat vontak be a szelekció folyamatába, amit a legtömörebben Kazimierz Smolen (volt auschwitzi táborlakó, aki az Auschwitz Múzeumot működtette 1995-ig) fogalmazott meg egy nemrég adott interjújában, amikor azt mondta, hogy: „A táborban mindent ahhoz igazítottak, hogy gyilkolni lehessen – még a kórházakat is.” (Fox 2003) Másrészt Lifton tárgyalja a foglyok által elkövetett gyilkosságokat is, amelyek szükséges gyilkosságok voltak: ilyen volt azoknak a kápóknak a megölése, akik verték és megölték a rabokat; vagy azoké az örülteké, akik veszélyeztettek másokat; és ilyenek voltak az abortuszok is, hiszen különösen azokat a zsidó nőket ölték meg az SS-ek, akikről kiderült, hogy terhesek vagy épp szültek. Mint majd látni fogjuk, az a több ezer abortusz, amit fogly orvosok végeztek, egyike a legfontosabb témáknak a nők holokausztmemoárjaiban, és különösen az a táborbéli orvosokéiban.

A *Küzdelem a gyógyításért* című 12. fejezetben Lifton azt vizsgálja, milyen volt a zsidó és az SS-orvosok közti viszony. Felidézi, hogy az SS-orvosok és a fogly orvosnők közötti kapcsolat „lovagias” elemeket is tartalmazott, időnként még érzelmeket is, de egyben a csalódás és a veszély lehetőségét is hordozta (230). Egy fiatal fogly

orvosnőt, Magda V.-t éppenséggel azzal vádolták meg a háború után Csehszlovákiában, hogy egy SS-orvossal tartott fenn viszonyt, amely vádat Lifton tagadja. Lifton említi Lengyel Olgának a beszámolóját a Dr. Fritz Kleinnel való kapcsolatról, arról, hogy a férfi feltehetően azért barátkozott össze vele, mert mindketten beszéltek románul és erdélyiek voltak, és hogy a férfi megvédte őt Irma Gresétől, a női tábor szadista fiatal vezetőjétől. Mint azt majd nemsokára részletesen bemutatom, Lengyel tényleg beszámol a Kleinnel való kapcsolatáról, ráadásul nem is büszkeség nélkül, de homályban hagyja, hogy milyen nyelven is beszéltek, az ugyanis biztos, hogy nem románul vagy magyarul. Vegyük észre, hogy ez ugyanaz a Dr. Klein, aki azt állította, hogy a zsidók az emberiség üszkös féregnyúlványa, és aki-re Nyiszli Miklós úgy hivatkozik a memoárjában (amit viszont nem említi Lifton), mint aki „egy SS-tiszt és Sturmbannführer, egyike Auschwitz véres mészárosainak” (160), és akit a bergen-belzeni perben halálra ítélték, és 1945 decemberében kivégeztek. Lifton további fogly orvosokat is idéz, akik arról beszélnek, hogy volt valamiféle kikerülhetetlen „kollegialitás” a náci orvosokkal, akik közül néhányan csak néztek, hogy a szakértő foglyok milyen jól gyógykezelvek, valamint arról, hogy a fogly orvosok ún. Stockholm-szindrómában és „pszichés immunreakcióban” szenvedtek, és hogy néhány orvos azt állította, hogy akik nem szenvedtek ilyenben, azok meghaltak (229), míg sokan a „skizofrén” terminust használták annak leírására, ami a gyógyítás és gyilkolás felcserélődése és összekeveredése volt, és ami borzalmas lelki következményekkel járt a fogly orvosokra nézve (235).

Nyiszli Miklós (1901–1956) volt az egyik első tábori orvos, aki megírta az élményeit, amit azóta számtalan nyelvre lefordítottak, és azóta is nyomtatásban maradt. Nyiszli beszámolója sok példát hoz fel a náci és a fogly orvosok közti pszeudokollegialitásra, ahogy a nyilvánvaló pszichés immunreakcióra is a fogly orvosok részéről. Lifton csak Nyiszlinek a háború után tett tanúvallomására hivatkozik, de a memoárjából nem idéz, ami pedig egyike a legkorábbi orvosi forrásoknak, foglyok írtak, mivel Nyiszli Mengele boncolóorvosa volt és a Sonderkommando tagja. Lehet érvelni amellett, hogy Lifton azért preferálta Nyiszli tanúvallomását a memoárjával szemben, mert a kettő eltért bizonyos részletekben, ahol is a memoár volt a kevésbé megbízható, de Lifton sosem teszi ezt az elgondolását világossá, és több bekezdésben ténylegesen is utal a memoárra. Jelen

tanulmány szempontjából nézve Nyiszli memoárja azért is nagyon érdekes, mert összevethető az orvosnők memoárjaival, és különösen az erdélyi, magyarul beszélő kortársaiéval, azaz Lengyel Olgáéval és Giselle Perlével. Mint arra Sara R. Horowitz rámutat (2000, 17), fontos, hogy a férfi memoárokat a női memoárokkal együtt olvassuk, mivel „a nők élményeinek és emlékeinek az újraátvizsgálása szükségszerűen magával vonja a férfiak élményeinek újraátvizsgálását is, a különbségek és hasonlóságok kutatását a szövegekben és a nők és férfiak megjelenítéseit a Soá idején.” Az ilyen összehasonlítások még fontosabbak a fogoly orvosnők memoárjainak az esetében, amely memoároknak egyszerre kell foglalkozniuk a nyilvános és a magánélettel is, de egy nemleg nagyon is sajátos [in a very gendered] módon. A korábbi előadásomban, amelyet azon a konferencián tartottam, amiből ez a kötet kinőtt, már vizsgáltam Nyiszli művét épp ebben a társadalmi nemeket összehasonlító kontextusban, de terjedelmi okokból itt most nem tudok kitérni Nyiszli rendkívüli élelétéről tanúskodó dokumentumára, amit a lehető legszenvedelmesebb stílusban írt meg (ennek rövid áttekintéséhez lásd Harran 2002), és helyette csak egyetlen emblemikus idézetet szeretnék belőle bemutatni, ami arról szól, hogy hogyan reagált Nyiszli arra, amikor, eltérően a nőktől – akik akár orvosok voltak, akár nem –, neki megengedték, hogy szokványos ruhákat hordjon:

Többé nem bántam a döntésemet. Megvolt bennem a bátorság, hogy feleljek Dr. Mengele tudakozására, és így el tudtam kerülni azt, ami máskülönbén a sorsom lett volna. Elvállaltam a munkát, amit egy orvosnak szánt. Így már nem nyelhettem el a barakkok és a karanténtábor. Hála civil ruhámnak, meg tudtam őrizni egy emberi lény külső megjelenését, és azon az estén már egy ágyon felemltem alhattam a 12-es blokk orvosi szobájában.” (18)

ANNAK ÁTKA, HA VALAKI MŰVELT, ZSIDÓ ÉS NŐ

KÁTE FRANKENTHAL (1889–1979) a szó legszorosabb értelmében véve nem holokauszt-túlélő, mivel nem került végül koncentrációs táborba, de túlélő a szó tágabb értelmében, amiatt a trauma és azon viszontagságok miatt, amelyeket a náci hatalomra kerülésétől kezdve kiállt, és azok miatt a személyes és szakmai zökkenők miatt, amelyeket elszenvedett Németországban és a későbbi kényszerű emigrálása során. A memoár-

Käthe Frankenthal a negyvenes években Amerikában

ja jó kiindulópont ahhoz, hogy szemügyre vegyük a korszak orvosnőinek életét, akik jelentős hányadát adják azon zsidó (és nem zsidó) nők első és második generációjának, akik európai – különösen németországi és ausztriai – egyetemre jártak 1900-tól kezdve a náci hatalomra kerüléséig. Az első világháború után az orvostudomány volt a leggyorsabban bővülő női szakma, Németországban egyenesen megelőzte az oktatási szakmát, így 1933-ra 4000 orvosnő volt az országban. Mivel az orvoslást, szemben az orvoslás tanításával, önfoglalkoztatóként is lehetett űzni, ezért különösen vonzó volt a zsidó nők számára, akiket a szexizmus és az antiszemitizmus közötti diszkriminációja sújtott a nyilvános életben, így a foglalkoztatásban is (Usborne 2002, 70). Noha ennek a tanulmánynak nem célja, hogy a nők egyetemi tanulmányait vizsgálja a 20. század első évtizedeiben, elkerülhetetlen, hogy figyelembe vegyük, hogy a középosztálybeli (zsidó) nők, akik jelentős hányadát alkották azoknak, akiket orvosokká, fogorvosokká vagy gyógyszerészekké képeztek, milyen mértékben érezték azt, hogy a nemi és az antiszemita diszkrimináció kombinált hatása kihat a személyes és szakmai döntéseikre akár otthon, akár akkor, amikor később, az emigrációban, sikerrel vagy sikertelenül megpróbálták újra felépíteni a karrierjüket. Vannak olyan becslések, amelyek szerint hétszer annyi zsidó nő járt ekkoriban egyetemre, mint keresztény, és a Weimari Köztársaságban praktizáló orvosnők-

nek valószínűleg az egyharmada volt zsidó (Kaplan 1995, 14). Frankenthal szerint az ő elegáns lányiskolájában Kielben a helyzet még sokkal „egyensúlytalanabb” volt, mert ugyan csak 16 zsidó lány volt 600 tanítvány között de mind a 16 továbbtanult, és hárman lettek orvosnők, miközben a sok jómódú keresztény lányból alig páran tanultak tovább.

A legkiválóbb orvosnő, akit ebben a korai időszakban képeztek ki, **RITA LEVI-MONTALCINI** (1909–) volt, aki 1986-ban agykutatásért megosztva megkapta a Nobel-díjat, és aki a ma élő legidősebb Nobel-díjas, aki csodálatos módon megélte a 102. születésnapját 2011. április 22-én. Levi-Montalcini memoárját, az 1987-ben megjelent *Eligio dell'imperfezione*t itt részletesen nem tárgyalhatom, mivel csak egy kis része foglalkozik életének azzal az időszakával, amikor Olaszországban bujkált a háború nagy részében, és amikor 1944-től kezdve a szövetségesek irányítása alatt orvosként dolgozott, és hastífuszban vagy más betegségekben szenvedő menekülteket látott el. De amit leír arról, hogy hogyan válhatott orvosná és tudományos kutatóvá, és hogy milyen döntéseket kellett eközben meghoznia, sok más memoárban is visszaköszön. Részletesen elmondja, hogy noha egy tehetséges értelmiségi családból származik, atyáskodó apja nem akarta engedni, hogy három lánya közül bármelyik is egyetemre menjen, de ő húszévesen bejelentette, hogy nem képes tovább igazodni ahhoz a korlátozó női szerephez, amiről az anyja élete tanúskodott a számára, és ezért apja kívánsága ellenére beiratkozott az orvosi egyetemre, ahol summa cum laude diplomázott, annak ellenére, hogy ahhoz, hogy felvegyék, alig néhány hónap alatt magánúton be kellett pótolnia a hiányzó középfokú tanulmányait. Könyvében és az azt követő számtalan interjúban újra és újra elmondta, hogy csakis azért volt képes karriert befutni, mert ünnepélyesen tett a házasságról.

Mint majd látni fogjuk, az, hogy Levi-Montalcini szélsőségesen keveset beszél a magánéletéről, és hogy ez a beszéd gyakorlatilag arra az állításra redukálódik, hogy a házasság és az orvosi munkája összeegyeztethetetlenek voltak, egyáltalán nem irreleváns Käte Frankenthal memoárja szempontjából. Frankenthal a munkáját egy pályázatra nyújtotta be 1940-ben, amelynek a témája „Az életem Németországban 1933. január 30. előtt és után” volt, és amit a Harvard University Houghton Könyvtára írt ki, ezerdolláros pályadíjjal. A 263 történetet, amelynek nagy részét né-

met nyelven nyújtották be és főleg magasan iskolázott egyének, egy vizsgálatban használták fel, ami arra kereste a választ, hogy milyen hatással volt a nemzeti szocializmus a német társadalomra és a német emberekre (Liebersohn & Schneider 2001; ahol Frankenthal a 162. számú pályázóként szerepel, tévesen Kate-ként). Frankenthal a maga többszörösen is problematikus társadalmi nemi identitását már a memoárjának a címével is hangsúlyozza – *Der dreifache Flucht: Jüdin, Ärztin, und Sozialistin. Lebenserinnerungen einer Ärztin in Deutschland und im Exil* [Hármas menekülés: egy zsidó nőnek, aki orvosnő és szocialista, az emlékei Németországról és a száműzetésről], mely címet átalakítva én is felhasználom a saját tanulmányom címében. Annak kettős átkát, ha valaki egyszerre zsidó és nő, olyannyira sok túlélő-memoár megidézi közvetve vagy közvetlenül, hogy vezérmotívuma lehet az összes történetnek. A kettős veszély érzését a legjobban talán egy magyar túlélő fejezi ki: Zimra Harsányi alias Ana Novak, akit 15 évesen deportáltak, és akit, ironikus módon, leginkább a román Anna Frankként ismernek. Harsányi/Novak egy bonyolult táborigo memoárnak a szerzője, amelyben sok nőközpontú témáról írt, mint például az „angyalcsinálókról”, akik azért hajtottak végre abortuszokat, hogy így mentse meg a nők életét; és aki azt szokta mondani, hogy „Romániában születtem nőként és magyar zsidóként. Ennél szerencsétlenebbül nem is szülehettem volna.” (Vasvári 2011) Harsányi/Novak még egy továbbival egészíti ki azt a két szerencsétlenséget, amelyet Frankenthal említ mint a zsidók közt gyakoriakat: a bizonytalan és változó nemzeti és anyanyelvi identitás okozta szerencsétlenséggel. Valójában Frankenthalnak volt még egy súlyos hátránya, amiről nem beszélt, és ami a nemi identitásához kapcsolódott, de ezt, amint ez akkoriban elvárás volt, ténylegesen sosem ismerte be, még ha szenvedélyesen kinyilvánította is, hogy nem érdekli a heteroszexualitás. Azért említem ezt a tényt, mert – mindazon hátrányok miatt, amellyel a nőgyűlölet és az antiszemitizmus sújtotta azokat a nőket, akik a második világháború előtt akartak orvosok lenni – azok a nők voltak akkoriban felülreprezentálva az orvosok soraiban, akik aktívan törekedtek arra, hogy a heteroszexuális fősodron kívül hozzanak létre egy teret maguknak, és akik visszautasították a házasságot, sok esetben a titokban tartott szexuális orientációjuk miatt. Így például 1926-ban az orvosnőknek alig valamivel kevesebb mint a fele élt házasságban, és akik férjnél voltak, azok is főleg a kollégáikkal házasodtak, és átlagban két gye-

rekük volt (Niehauss 2002, 78). A legtöbb hajadon nő, aki karriert futott be, beleértve ebbe az orvosnőket is, nem hozta nyilvánosságra a magánéletét, bár voltak néhányan, akik nyíltan felváltatták, hogy leszbikusok (Friedenreich 2002, 197). Mivel a nem hetero szexualitás kulturális reprezentációját elhallgattatták, a nem heteroszexuális túlélő nők „elmesélhető történetei” szinte sosem foglalják magukba ezeknek a nőknek a magánéletét, és ezért minden egyes információmorzsát úgy kell összegereblyéznünk a történetek narratív hézagaiból vagy a mások által írt memoárok töredékeiből, ahogy ezt én is tenni fogom ennek a cikknek az utolsó, záró példájában.

Frankenthal önéletrajzi írásának címében a *Jüdin-Ärztin* (a *Sozialistin*ről nem is szólva) szintén fontos, mivel ennek révén Frankenthal szűkszavúan jelez egyfajta érzéket az elhelyeztettség [locatedness] iránt, méghozzá sok évtizeddel azelőtt, hogy a feminizmusban megjelent volna egy stratégia arra, hogy a sokféle és egymásnak ellentmondó egyéni és kollektív feminista szubjektivitásokat, amelyek rendszerint összetett belső küzdelmeket implicálnak, alkufolyamatokkal összeegyeztessék [negotiating], és amit időnként „az identitás földrajzá”-nak is neveznek (Friedman 1996). Mint azt Cornelie Osborne tárgyalja nagy hatású *Ärztinnen und Geschlechtsidentität in der Weimar Republik* című tanulmányában, a küzdelem a Feminizmus, az Anyaság és az Orvosi és Tudományos Szakmai Identitás és Lojalitás között nagyon erős volt már az orvosnők első és második generációjában is, akik közül sokan példázták személyükkel „az új weimari nőt”, és elsőként futottak be sikeres szakmai karriert. (Lásd még Kapna 1984 arról, hogy Weimarban zsidó származású, tanult „új nők” hogyan stigmatizálódtak kétszeresen is, egyszer a nemük, egyszer pedig a származásuk miatt, és arról, hogy 1933 után hogyan hagyták cserben a zsidó nőket a többi női szervezetek.)

Frankenthal már élete igen korai szakaszában eldöntötte, hogy mivel utálja a férfiakat, és különösen a zsidós kinézetű férfiakat, ezért formálisan el fogja hagyni a zsidó közösséget, és, minden valószínűség ellenére, orvos lesz. Csakúgy, mint Levi-Montalcininek, neki is először magánúton be kellett fejeznie a középfokú tanulmányait. Frankenthal egyben elkezdett inni, bokszozni, vívni, szivart szívni is, és úgy általában véve férfiasan viselkedni, beleértve ebbe a férfias öltözködést is. Amikor kiderült a számára, hogy nem lehet katon orvos Németországban, mivel a nőket oda csak ápolónőnek vették fel, önként je-

lentkezett az osztrák hadseregbe, és a balkáni fronton teljesített szolgálatot. Visszaemlékezik arra, hogy az első világháborúban még azokon a helyeken is, ahol egyáltalán nem volt orvos, beérték inkább egy ápolónővel, semhogy egy orvosnőt kelljen alkalmazniuk. Az első világháború után egy rövid ideig magánpraxisa volt, de aztán elbocsájtották, hogy így csináljanak helyet a visszatérő veteránoknak. Ebben az időszakban végig politikai aktivista is volt, aki abortusz- és homoszexualitás-ellenes törvények elleni kampányokban vett részt, és aki a nők helyzetéről publikált írásokat (így például 1925-ben a *Das Problem der ledigen Frau*). Az, hogy teljes egészében kiállt az abortuszok mellett, távolról sem szokatlan az orvosnők között, akiket csoportként sokkal inkább érintettek a társadalmi-orvosi problémák, mint férfi társaikat, és akik közül sokan feminista nézeteket is vallottak. (Osborne a 2002-es könyve 80. oldalán ír arról, hogy 1931-ben az orvosnőknek mindössze 6%-a nem akart semmiféle reformot; vö. Osborne 2007-es könyvével, ami arról szól, hogy a Weimari Köztársaságban mennyire sokféle és egymásnak ellentmondó attitűddel viszonyultak az abortusz kérdéséhez.) 1936-ban Frankenthalnak sikerült New Yorkba menekülnie, ahol viszont nyomorban élt, volt, hogy annyival lejjebb kellett adnia, hogy fagyaltot árult az utcán, de végül sikerült újra megszereznie az orvosi diplomát, és pszichoterapeutaként dolgozhatott. Frankenthal memoárja amellet, hogy érdekes leírás egy orvosnő életéről a Weimari Köztársaságban és az 1933 utáni Németországban, elképesztően megelőzi a korát azzal, hogy Frankenthal a domináns ideológiáknak való radikális ellenállás helyeként képes narrativizálni egy nem normatív kulturális identitást.

HERTHA NATHORFF (1895–1993) ugyanarra a Houghton Könyvtár által kiírt, a Harvard Egyetemen zajló pályázatra adta be *Tagebuch der Hertha Nathorff. Berlin–New York Aufzeichnungen 1935 bis 1945* című munkáját, mint Käte Frankenthal. Szigorú értelemben véve ez a mű nem napló, mivel az eredeti egy nagyobb része elveszett a szerző kényszeremigrálása során, és azt Nathorff csak a harvardi pályázat alkalmából rekonstruálta. Nathorff számtalanszor megpróbálkozott azzal, hogy a naplót átdolgozza egy alaposabb, jelentősebb munkává, de ez sosem sikerült neki, ezért hat évvel a halála előtt, 1987-ben publikálta az eredeti változatot. A *Tagebuch* egy Angliába tartó hajó fedélzetén ér véget, a feljegyzések hallgatnak az elkövetkező hónapokról, és csak 1940

februárjában kezdődnek újra, akkor, amikor a család Londonban vesztegel, és az amerikai vízumukat várják, miközben Németországból nem utalják át nekik a pénzüket, és a holmijukat tartalmazó konténert is elvesztik, mivel a konténer kiváltásához szükséges pénz sem érkezik meg. Nathorff így veszíti el a naplójának az eredetijét, de, mint mondja:

... sikerült megmentenem valamit: néhány kibasított lapot a naplóból, amit még a rengeteg félelem és veszély ellenére is vezettem. Nem összefüggő lapok voltak, és most nagy nehezen próbálok őket újra összeállítani. Ezek a lapok azt az egyszerű és hamisítatlan igazságot tanúsítják, hogy mindazokat, akik békében és boldogan éltek a naplóm szerint, később hogyan kínozták meg, végezték ki, fenyegették meg, alázták meg szép lassan, és hogy hogyan üttek el engem, a férjemet és a gyerekeinket. Őt, aki nem követett el más bűnt, mint hogy él, és hogy zsidó vér csörgedezik az ereiben (15).

Nathorff eredetileg Hertha Eisensteinként született, és Albert Einstein rokona volt, de sok más kiváló ember is volt ebben a családban, akik közül később sokakat megölték. A szülei, akik liberálisok voltak és nagyon nemzeti érzelműek, nem gyakorolták a zsidó vallást. Nathorff orvostudományt tanult, és tanított a Heidelbergi, Münchener, Freiburgi és Berlini Egyetemen. 1923-ban feleségül ment Erich Nathorffhoz, aki szintén orvos volt, és akitől egy fia született, Heinz. 1923-tól saját nőgyógyászati klinikája volt Charlottenburgban egészen addig, amíg a tevékenységét fel nem függesztették az 1930-as évek zsidótörvényei következményeképp, majd a működési engedélyt is teljesen bevonták 1938-ban. Néhány példa a sok személyes/szakmai történet közül, amiket a saját mindennapi életéből vett, de amik a többi zsidó életét is jól példázzák:

- a szülővárosában az orvosok nem voltak hajlandók kezelni az apját, a fiának pedig nem engedték meg, hogy használja a korcsolyapályát;
- a magánklinikájának a betegek egyáltalán nem zavartatták magukat, és nyíltan tettek nagyon erős antiszemita megjegyzéseket;
- a betegek, akik korábban virágot vittek neki, nem viszonzták a köszönését az utcán;
- egy zsidó ismerősüket bolondokházába kellett zárni, miután az árja vőlegénye elhagyta őt;
- egyik nőbetege öngyilkosságot kísérelt meg, miután rájött, hogy egy zsidóval szeretkezett, mivel attól félt, hogy ez azt jelenti, hogy gyermekei számára nem sikerült megőriznie saját faji tisztaságát; ugyanez a beteg pár nappal később azt mondta, hogy minden rendbe jönne, ha egyszer végre

kiüznék „a bűdös zsidókat” (a faji beszennyezésről a nemzeti szocialista Németországban lásd még Szobar 2005).

Nathorffot végül a férje letartóztatása vette rá, már így is majdnem túl későn arra, hogy emigráljon. A család 1940-ben érkezett meg New Yorkba, ahol az volt a mottója, hogy: „Ich will mir eine neue Heimat verdienen!” [Meg akarom érdemelni az új hazámat!] Leírja, mint küzdöttek a fennmaradásért, a szegénységért és a *seelische Zerörung* [lelki zavarokkal], mivel takarítónőként, később pedig ápolónőként kellett dolgoznia azért, hogy a férje tanulhasson, hogy újra megszerezze az orvosi képesítést. Később recepciósként dolgozott a férje praxisában, de épp akkor, amikor a házaspár kezdett végre lábra állni, a férj 1954-ben meghalt. Nathorffnak sosem sikerült letennie a saját orvosi vizsgáit, de okleveles pszichológus lett, az Adler Mentálhigiénés Klinika állandó munkatársa, továbbá dolgozott német zsidó emigráns csoportokkal is, és beszélt a német nyelvű rádióban. Nathorff szintén valami hasonlót mond, mint amit Frankenthal és Harsanyi is mondott egymástól függetlenül, és amit én ezen túlélő nők életének vezérmotívumaként azonosítottam, azaz hogy:

...az égiek már a születésem előtt kettős szerencsétlenséggel terheltek meg: azzal, hogy németnek születtem, és hogy zsidó nőnek. Ami világos, és amit beismerek, az az, hogy a szívem tele van német érzelmekkel, de semmi közöm sincsen már a mai Németországhoz. Elégették a lelkemet, tönkretették az életemet, az ifjúságomat, a boldogságomat; kioltották az egész létezésemet, úgy, ahogy a vihar irtja ki az égő fényt, és az oldalaknak, amiket írok, kell elmondaniuk, hogy mindez hogyan történt (15).

Nathorff tényleges naplója nem 1945. augusztus 13-ikával ér véget, amikor az utolsó bejegyzés datálódik a megjelentetett naplóban, hanem a szerkesztő volt az, aki úgy gondolta, hogy jó befejezés lenne azzal zárni, hogy Nathorff megtudja, hogy Japán kapitulált. Ez valójában egy hamis befejezés, hiszen a *Tagebuch* értékét részben éppen az adja, hogy rámutat, hogy akik időben el tudtak menekülni, és így elkerülhették a gettóbeli szenvedést és a deportálásokat, azok sem leltek boldogságra a száműzetésben. A *Tagebuch*ban viszont erre csak az utószó tér ki, ami 1980. január 13-án van keltezve, és amelyben Nathorff azt mondja, hogy most, amikor negyven év múltán újraolvassa azt, amit annak idején írt, úgy látja, hogy az érzései semmit sem változtak. Annak ellenére, hogy sosem sikerült hozzászoknia

az amerikai életformához, és hogy *Sehnsucht* [sóvárgást] és *Heimweh* [honvágyat] érzett, sosem tért vissza Németországba, bár létrehozott egy *Abitur* ösztöndíjprogramot a saját régi iskolájában a fia tiszteletére, aki előtte halt meg 1988-ban.

MARGARET SCHÖNBERGER MAHLER (1897–1985) a magyarországi Sopronban született egy orvos apának, aki isteníttette és fiúként nevelte és egy tizennyolc éves anyának a gyermekeként, aki viszont elutasította őt. A következőket írta az apjáról:

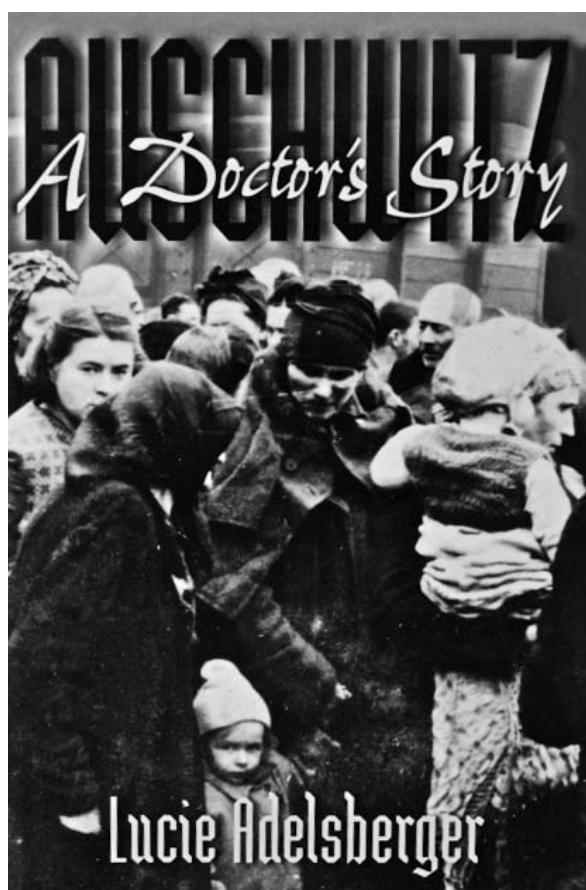
„Már kora gyerekkoromban az apám világa felé fordultam, az intellektus, a tudomány és az orvoslás világához. Az apám úgy nézett rám, mint a fiára... és ennek a szerepnek a kérdés nélküli elfogadása teljesen felforgatta gyermekkorom nemi identitását.” (7) Mahler felidézi, hogy az édesapja még az egyetemi évei alatt is „roszszállással tekintett bármiféle közeledésemre az ellenkező nem iránt... Más felső-középosztálybeli európai zsidó családoktól eltérően a szüleim soha nem tettek lépéseket, hogy megismertessenek az elérhető fiatalokkal a városban.” (25) Mahler müncheni orvosi tanulmányai alatt történt a Kapp-puccs, a Weimari Köztársaság bukásának előhírnöke. Mahler – elmondása szerint – akkor még nem értette a puccs tágabb kontextusát, hiszen nem érdeklődött eléggé az akkori politika iránt ahhoz, hogy átláthassa a puccs jelentőségét. Annál inkább érezte azonban a helyiek egyre növekvő és nyílt zsidóellenességét. Mivel akkor még nem voltak törvényes eszközeik arra, hogy megszabaduljanak a bajor zsidóktól, a helyiek bosszúból azokra a zsidókra támadtak, akik más országokból, különösen Keletről érkeztek Németországba. Mahler, a magyar csoporttársaival együtt, is a támadások középpontjába került, egészen addig, amíg 1920-ban Jénába kellett költöznie, hogy ott folytassa a tanulmányait. Ott sem várták azonban tárt karokkal. A diáktanács tiltakozást szervezett, és megpróbálta érvényteleníteni a felvételét arra hivatkozva, hogy egy „kelet-európai zsidó lánynak” semmi keresnivalója nincs az ő árja intézményükben. A diákok mellett az antiszemita tantestület is megpróbálta megakadályozni, hogy 1922-ben diplomát szerezzen, még akkor is, ha ő volt a két diák közül az egyik, aki végül magna cum laude fokozattal végzett. Mahler végül lediplomázott, de a diplomája nem hatalmazta fel rá, hogy Németországban praktizáljon, mert nem német állampolgárként nem kaphatott hozzá engedélyt. Végül egy évvel később, Bécsben szerezte meg az engedélyt, és bár

eredetileg gyermekorvosként végzett, végül kiváló gyermekpszichológus vált belőle. Ferenczi volt a mentora, és ismerte Róheimet is. Az a Paul E. Stephansky dolgozta fel az emlékiratait halála után, aki segítette Mahlernek a saját emlékiratainak kivonatolásában, és aki megjelentetett egy írást Mahlerről a női orvosok egyik kötetében. 1936-ban hozzáment Paul Mahlerhez, de az emlékirataiból csupán annyit tudhatunk meg, hogy Paul Mahler kulturált és gyengéd férfi volt. Ausztria elfoglalásakor, 1938 márciusában a teljes osztrák pszichoanalitikus közösség, Mahlerrel együtt, Angliába vagy Amerikába menekült. Az Államokban Mahler először magánpraxist nyitott a pincéjében, majd a gyermekpszichológia központi, elismert alakjává vált.

LUCIE ADELSBERGER (1985–1971) jól ismert szakorvos volt az immunológia és az allergia területén, aki az Erlangeni Egyetemen végzett, a háború előtt Berlinben jó húsz évig magánpraxist vitt, és közben dolgozott a Robert Koch Intézetben is. Azért szakosodott erre a területre, mert ez volt egyike azoknak a szakágaknak, amelyekre nők is specializálódhattak a nőgyógyászat és a gyermekgyógyászat mellett. Egyik orvosi jelentése, amely 1946-ban jelent meg a *The Lancet*-ben, közismertté vált, ahogy a könyve is, mely az *Auschwitz: ein Tatsachenbericht: das Vermächtnis der Opfer für uns Juden und für alle Menschen* címet viseli, és ami először 1956-ban jelent meg, de aztán kifogyott a raktárakból. A memoár csak nemrégiben vált szélesebb közönség számára is elérhetővé az 1995-ös angol fordítással, melynek címe *Auschwitz: A Doctor's Story* [Auschwitz: egy orvos története] volt, és amit német újrakiadás követett kissé megkésve, 2005-ben. (Lásd Wijst írását Adelsberger 27 orvosi tárgyú, allergiáról szóló és egy további, *Die Frau als Ärztin* [A nő mint orvos] című tanulmányának a bibliográfiájához.) Adelsberger könyve, hasonlóan Nathorfféhoz, aki épp vele egy időben élt, fontos bepillantásokat enged az 1933 utáni Németország mindennapi életébe, de Adelsbergernek, ellentétben Nathorff-fal, nem sikerült elhagynia Németországot, pedig bőven lett volna erre lehetősége, és így végül Auschwitzba deportálták. 1933-ban a Harvard Egyetem kiváló állást ajánlott fel neki a bakteriológia területén, de ő nem akarta elhagyni az

anyját, aki le volt bénulva, és ezért a Kristályéjszaka után visszatért Németországba, mivel nem sikerült az anyja számára is vízumot szereznie. Adelsberger a házában egy csendes szobájában tartotta az anyját, és megpróbált távol tartani tőle minden, a zsidók deportálásával kapcsolatos hírt, aminek eredményeképpen végül csapdába esett Berlinben. Miután túlélte Auschwitzot, az Egyesült Államokba emigrált, és a New York-i Montefiore Kórházban dolgozott immunológusként, de soha többet nem publikált az allergiáról, és, Nathorffhoz hasonlóan, sosem tért vissza Németországba. Nathorff és Adelsberger két szélsőséget képvisel annak, hogy mi történt a menekült orvosnőkkel az emigrációban, ezt a témát mindaddig elhanyagolták a magasan képzett (férfi) szakemberek és orvosok emigrációjáról készült vizsgálatokban (Villiez 2009). Noha az emigrációt a nők általában véve jobban viselték érzelmi- leg, mint férfi társaik, az orvosok között nem ez volt a helyzet, leszámítva azon kevesek kivételét, akik már az érkezésük előtt is sikeres kutatók voltak, mint Adelsberger, de a legtöbbjüknek, hasonlóan Nathorffhoz, nem sikerült újraindítani a szakmai karrierjüket, vagy, mint Fran-

kenthallal is történt, csak hatalmas nehézségek árán. Történeteik sajnálatos módon tipikusnak tekinthetők abból a szempontból, hogy milyen volt sok menekült nő élete az emigrációban, hiszen, mint azt Atina Grossman tárgyalja (1995, 215–217), noha a száműzetés és az emigráció a férfi és a női orvosok számára egyaránt fájdalmas státusz- és identitásvesztést jelentett, a nők, akiknek arányát 12%-ra becsülik a Németországból elmenekült 6000 orvos között, az emigrációban nemcsak az idegenekkel szembeni diszkriminációval és az antiszemitizmussal szembesültek, hanem a nemükkel kapcsolatos komoly diszkriminációval is. Ugyanakkor valószínűleg az is igaz, hogy akik jobban be tudtak illeszkedni új környezetükbe, azok valószínűleg kevésbé hajlottak a memoáírásra, mint ezt Hedda Bolger esete is példázhatja, aki nem orvos volt, hanem pszichológus, és aki Magyarországon és Ausztriában nőtt fel, a Ph.D.-jét Bécsben szerezte, és 28 évesen érkezett meg az Egyesült Államokba. Bolger mindmáig életben van, 102 évesen is fogad betegeket, és az Amerikai Pszichológiai Társaság legidősebb, máig élő tagja. De érdekes, hogy Bolger is tanulmányozta az emigrációs trauma kérdését, és 99 éves korában megjelentetett egy írást, melyben az autonóm én megteremtésére irányuló küzdelemről ír, egy olyan énről, mely független a patriarchális társadalom férfiúinak hatalmától (Bolger 2009).

Adelsberger elbeszélése anekdotázó stílusban íródott, és 40 rövid fejezetből, töredékből áll, hasonlóan más korai memoáírók, mint Lengyel Olga vagy Gisella Perl stílusához, akikről majd szó esik a későbbiekben. A beszámolóját arról, hogy a helyzet hogyan rosszabbodott Berlinben 1933-tól kezdődően, tömören összefoglalja azzal, hogy leírja, hogy korábban, ha külföldre ment, mindig alig várta, hogy visszaérjen szeretett Berlinjébe. De most már tudja, hogy a város, amit egykor annyira szeretett, már nem létezik, és hogy egy idegen várossá vált már Auschwitz előtt is (17). Sok, érzékeny megfigyelőről tanúskodó, az *Altsgeschichte* körébe tartozó karcolatot mutat be, mint például a „zsidó padok” történetét, ami nem egyszerűen egy törvény volt, hanem egy igazi csapda, különösen az idősebb zsidók számára, akik onnantól kezdve nélkülözni kényserültek annak kényelmét, hogy leülhessenek a parkbéli padokra. (Vö. Kaplan 1998, 2010 arról, hogy hogyan romlott fokozatosan a mindennapi élet a zsidók számára, az áldozatok szemszögéből nézve.) A harmadik rövid fejezetben, melynek címe *A szülő baláláért imádkozni*, tanúi lehetünk annak,

hogyan Adelsberger milyen válságot él át anyját szerető lányként és orvosként. Itt meséli el, hogy tért vissza újra meg újra Németországba a megbénult anyja miatt, akit képtelen volt elhagyni: „Nekem, aki egész életét azzal töltötte, hogy megmentse minden egyes embernek az életét, az lenne a dolgom, hogy megöljem az anyámat, aki a legdrágább nekem a földön?” A közvetlenül ezután következő fejezetben, a *Vagy ő, vagy én*ben Adelsberger szembeállítja saját anyja iránti odaadását egy zsidó orvos viselkedésével, aki egy tényleg nagyon beteg embert deportálásra alkalmasnak nyilvánított, és amikor Adelsberger ezért lehordta, akkor azt válaszolta: „Vagy ő, vagy én.” De végül ezt az orvost is deportálták, ahogy Adelsbergert is a legutolsó transzportok egyikével, mivel a náci az utolsó percig Berlinben tartották őt mint *Judenbehändler*t (azaz mint olyan orvost, aki csakis zsidókat kezelhetett).

Adelsbergert, miután megérkezett Auschwitzba, két másik nővel együtt azonnal kiválasztották, hogy a cigánytáborban dolgozzon. Valóban szép egyenruhákat adtak nekik, fehér köpenyt és váltóruhát, bár a későbbiekben nem volt lehetőségük arra, hogy kimossák ezeket, és tárolni sem volt hol őket. Velük ellentétben a cigány ápolónők semmi mással nem foglalkoztak, mint a fejadagok szétosztásával, és színes ruhát viseltek, amit valahogy sikerült újra meg újra lecserélniük. Adelsberg szerint a táborban orvosként dolgozni azt jelentette, hogy:

Az orvosok, legyenek akár jók vagy rosszak, tisztességesek vagy tisztességtelenek, tapasztalt praktizálók vagy minden képzés híján lévő véreskezű sarlatánok, tehetetlenek voltak. Több száz betegük volt, akikről gondoskodniuk kellett, és mindegyikükről részletes orvosi jelentést kellett írniuk. Ezekben a jelentésekben nem lehetett hiba, és háromnaponta kellett frissíteni őket, ami már önmagában is egy teljes munkaidős állás lehetett volna (590).

Adelsberger számtalan orvosi szörnyűséget ír le, mint például, hogy a társai egymás után sorban elkapták a tífuszt, az egyik orvosnő olyat, ami agyi gyulladással járt, egy másik hastífuszt kapott el, ami hasmenéssel és érgyulladással járt, és az orvosnőt eközben mindvégig zaklatták a cigány segédei és nem zsidó férfikollégái, és félig agyon is verték. Ekkor az egyik férfi orvos, aki a tífusz egyik „elegáns” fajtájától fertőződött meg, ami nem járt agysejtelhalással vagy hasmenéssel, az anyanyelvén folytatott tudományos beszélgetést a tüdőbajról, miközben nagyon magas láza volt. Mivel a női *revier* közel volt a gázkamrákhoz,

ezért, hasonlóan az utána következő orvosokhoz, látta, és le is írja, hogy végig látta a magyar nőket, amint a halálba mentek 1944 májusában, és hogy megszámlolta, hogy hány babakocsi volt náluk. Csakúgy, mint a többi orvosnő, ő is említi a táborbéli abortuszok szörnyűségeit, köztük egy lengyel nő esetét is, akinek meg kellett ölnie a gyermekét, mivel három kicsi gyerek várta ott-hon, és őértük életben akart maradni:

Annak iróniája, hogy volt ott egy terhesblokk a gyerekszülésekhez, de csak azért, hogy utána az anyát és a gyermeket is a gázba küldjék... az orvosok először az anya életét próbálták menteni, és próbálták annyi mérget megapórolni, amennyit csak lehetett, de méregből sosem volt elég (101).

Az Utószóban Adelsberger semmit nem eleve- nít fel a későbbi életéből, egyedül azt, hogy mi- után túlélte a halálmenetet, Ravensbrückben sza- badították fel, és hogy a nevetés, kézrázás és öle- lések után csakis ürességet érzett.

SIMA VAISMAN (1903–1997) tanúságtétele, amit mindössze nyolc nappal a felszabadítása után jegyzett le, mert, mint mondta, félt, hogy később nem lesz képes pontosan visszaemlékezni, a legelső, amit orvosnő írt, és egyben a legelső, amely leírta, hogyan működtek a gázkamrák, továbbá egyike a legelsőeknek, amelyek egyes szám első személyben számoltak be arról, hogyan zajlott a fertőtlenítés, a szelekció, és milyen volt a *revier*, amit később majd oly sokan szintén leírnak. Nyolcvanoldalas tanúvallomását, amelyet francia- ul írt, a *Le Monde juif* jelentette meg 1945-ben, de a lap csak igen szűk körben került forgalmazásra, és a későbbiekben folyamán nem is vettek róla tudomást, beleértve ebbe magát Vaismant is, egészen addig, mígnem egyik unokahúga, Eliana meg nem találta 1983-ban az újság egyik példányát egy fiókban. Vaisman félresöpörte az újságot, mondván, hogy az „nem érdekes”, de megengedte Eliánának, hogy elolvassa, és később kiadja, bár ő maga nem sokat beszélt róla. Az írás a *Le Monde juif*-ban került újrapiublikálásra 1990-ben, 1992-ben pedig zsebkönyvben jelent meg francia- ul, aztán angol, olasz és német fordításban is. Vaisman elbeszélésére „tanúságtételként” [testi- mony] hivatkozom, éppen azért, mert Vaisman, aki már a negyvenes évei elején járó érett nő volt, amikor deportálták, arra törekedett, hogy egy or- vos távolságtartó nyelven írja meg a tudósítását úgy, hogy közben nem árult el semmi személye- set önmagáról. Mint azt Serge Klarsfeld írja az 1992-es francia újrakiadásban, Vaisman elvonat-

koztatja saját magát az eseményektől, és csak úgy van jelen, mint egy filmfelvevő gép, és, teszi hozzá Klarsfeld, a korai visszaemlékezők egyike sem íróként gondolt magára, hanem elkötelezett szemtanúként. Azok a részletek, amelyeket Vaisman személyes életéről tudunk, nem az ő elbeszéléséből származnak, hanem abból az Utóhangból, amit egyik unokahúga, a divattervező Diane von Furstenberg írt (ő volt az, aki anyagilag fedezte a könyv kiadásának költségeit), és aki azt mondja, hogy Vaisman bölcs volt, gyakorlatias, távolságtartó, képes arra, hogy apró részletekre bontson egy-egy problémát, és kemény. Von Furstenberg elmeséli, hogy az apja, Leon Halfin és Vaisman hogyan voltak első unokatestvérek, és hogy hogyan jöttek el mindketten Besszarábiából, ahonnan Halfin Belgiumba, Vaisman pedig Párizsba utazott. Elmondja azt a hihetetlen apró történetet is, hogy Vaisman hogyan barátkozott össze a táborban egy fiatal belga lánnyal, Lilyvel, akiről 18 hónappal a felszabadulás után már tudni lehetett, hogy ő lesz majd Diane anyja, de a két nő egészen addig nem jött rá arra, hogy mindketten életben maradtak, míg Diane apja, Leon el nem vitte Lilyt Párizsba, hogy találkozzon a családdal. Von Furstenberg nem tudja, hogy a két nő hogyan reagált a találkozásra, mivel egyikük sem beszélt a táborokról, de a nagynénje „anyámhoz hasonlóan, ha a táborbeli élményeiről kérdezték, nem akart beszélni a szenvedésről és az atrocitásokról, hanem inkább a barátságokról és a reménykedésről, amelyek valahogy lehetővé tették számukra, hogy túléljék a lehetetlent.”

Vaisman élete különösen jól szemlélteti azt, hogy – mint azt már másutt vizsgáltam (Vasvári 2009a) – a közép- és kelet-európai nőknek az élete és tanúságtételei összefonódnak a nyugat-európaiakéival, és ez még inkább így van az orvosok esetében, akik gyakran olyan kelet-európaiak voltak, akik nyugat-európai egyetemeken tanultak azok miatt a *numerus clausus* törvények miatt, amelyek ekkor már a hatályban voltak a saját országaikban, vagy akik azután menekültek Nyugat felé, hogy kézhez vették a diplomájukat. Vaisman Besszarábiában (a mai Moldovában) született, és Bukarestben szerzett orvosi diplomát, de, hogy elkerülje a romániai zsidók iránt egyre erősödő zaklatásokat, a harmincas években Párizsba költözött, ahol viszont csak szájbeszéként dolgozhatott. Ott házasodott össze Pinkas Vaismannal, aki 1937-ben, 33 éves korában meghalt, és a párnak nem született gyereke. Vaismant 1942-ben tartóztatták le, és, miután számtalan lágert megjárt, 1944 januárjában végül Auschwitz-

Birkenaubába került, ahol a Mengele vezette kórházba osztották be, és ahol viszonylag biztonságban volt. A háború után Vaisman visszatért Párizsba, fogorvosként folytatta a munkáját, és soha nem beszélt az élményeiről.

Orvosi kérdések kapcsán Vaisman leírja, hogyan hívták be három héttel azután, hogy megérkezett, mivel addigra az orvosok közül sokan már meghaltak, vagy tífuszban megbetegedtek. Rettenetes körülményeket ír le, mint például a tetvek elleni küzdelmet, a tetvetlenítő eljárásokat, továbbá listába szedve megnevez néhány gyógyszer (melyeket jegyzetekben mind külön elmagyaráz), és hogy a betegek hogyan próbáltak meg elbujni, amikor a szelekciós bizottság megérkezett, valamint hogy néhány nő hogyan őrtült meg, és hogy az egyik gázba induló csoport hogyan énekelte a zsidó himnuszt, a Marseilles-t és más hazafias dalokat. Különösen szörnyű volt a birkenauai 25-ös blokk, a női halálraítéltek blokkja, akiknek gyakran akár egy teljes hetet is várniuk kellett a halálra, mivel ezren kellett, hogy összegyűljenek, hiszen a gáz drága dolog volt. Adelsbergerhez hasonlóan Vaisman is leírja a magyar zsidók megsemmisítését. A két leírás hasonlít egymásra, mivel a *reviér*ből a krematóriumok közül kettőre láttak rá. „Május és szeptember között majdnem szünet nélkül, éjjel-nappal érkeztek a vonatok, amelyek 800 000 magyar zsidó nőt hoztak”, ahol is a számot egy SS-tisztől tudták meg, aki, cinikus módon, ilyenkor mindig „munkát” ígért nekik, és gyakran előre bejelentette a transzportok érkezését (52). Vaismának azon töprengenek, hogy megmondják-e az előttük elhaladóknak, hogy mi vár rájuk, mivel „ha némán és tehetetlenül is, de szemtanúi vagyunk ennek a menetnek... Égő pillantásunk egész a végig elkíséri őket” (56), és leírják, hogy a nők hogyan szoptatták a csecsemőiket, miközben a szép, egészséges kisgyerekek ott ment mellettük. Úgy kell enniük és aludniuk, hogy közben ilyeneket látnak, és a lányok, akik összeszedik az ezektől az emberektől megmaradt ételeket, valószínűs ételorgiát rendeznek maguknak. 1944 szeptemberében megkezdődött a tábor fokozatos kiürítése. Mielőtt elmennek, karácsonyi játékokat kell csomagolniuk a német gyerekeknek. Vaisman, miután túléli a Ravensbrückbe tartó menetelést, végül eljut Neustadtba, ahol zsidó nők nem dolgozhattak a kórházban, de ő nem hivatalosan mégis dolgozott, vérhast, tüdőbajt, a rossz táplálkozás okozta felfúvódást és gyomorfekélyt gyógyított. A memoár egy pusztán orvosi jellegű megjegyzéssel zárul, miszerint a felszabadí-

tás után, amikor megérkeztek az oroszok, átírányították őket egy német hadikórházba, ahonnan hét héttel később a legtöbb beteg hazatérhetett; de Vaisman egyáltalán nem említi, hogy ővele mi történt.

Két szorosan összetartozó orvosi memoár Gisella Perl *I Was a Doctor in Auschwitz* [Orvos voltam Auschwitzban] című munkája és Lengyel Olga *Five Chimneys: A Woman Survivor's True Story of Auschwitz* [Öt kémény: egy auschwitzzi női túlélő igaz története] című műve, melyek közül az első 1948-ban jelent meg, de benne az Előszó 1946-ra datálódik, míg a másodikat (amelynek bonyolult a kiadástörténete és három címe is van) a legtöbb forrás úgy említi, mint ami 1947-ben Londonban jelent meg, holott valójában az első kiadás egy 1946-os francia fordítás volt, de bizonytalan, melyiket írta meg a szerző előbb, ami pedig, mint azt majd látni fogjuk, még fontos lesz. A két nő, Nyiszli Miklóshoz hasonlóan, magyarul beszélő erdélyi zsidó volt, akik egyazon transzporttal érkeztek meg Auschwitzba. Szintén Nyiszlivel közös vonásuk az, hogy mindhármuk memoárját olyan széles körben vitatták a holokauszttagadók, hogy az interneten előbb az ő forrásaik jelennek meg találatként. Mivel van néhány eset, amelyről Perl és Lengyel egyaránt ír, mint például az az abortusz, amelyet Perl végzett el Irma Gresén, a női tábor felügyelőjén, akit később felakasztottak a britek, ezért a holokauszttagadó Whitlock Porter megtehetette, hogy összehasonlítja kettejük beszámolóját, és mivel azok nem egyeztek minden egyes részletben, ezért megtámadhatta őket, mondván, hazudnak, és nemcsak a memoárjukat hamisították meg, hanem a saját identitásukat is. Jegyezzük meg állítását, miszerint „Perl egyike a legmegrögzöttebb hamisítóknak és hazudozóknak, akik valaha is bemocskolták egy könyv lapjait”, és hogy szerinte Perl nagyvilági életet élt a táborban, ahol olyan nőknél hajtott végre abortuszt, akik attól lettek terhesek, hogy „mocskos légyottokra jártak a latrinákra” (www.cwporter.com/grese4.htm, <http://cwporter.com/jtrinity.htm>).

GISELLA PERL (1907–1988) a memoárjában leírja, hogyan szembesült az erdélyi Szigeten a korlátokkal, amelyek a neméből és a vallási hovatartozásából eredtek, amikor orvos akart lenni, hiszen az apja megtiltotta neki, hogy tanuljon, mivel attól félt, hogy így el fogja hagyni a zsidó vallást. Auschwitzban megfogadta, hogy életben marad azért, hogy megmenthesse a terhes nők életét azzal, hogy abortálja a magzatukat (arról a

tágabb kérdésről, hogy mit jelentett a terhesség és az abortusz a Harmadik Birodalomban, lásd Chelouche 2007). Sem a férje, sem a fia nem maradt életben, és a könyvét az ő emléküknak szánta, bár sehol nem említi meg, hogy volt egy lánya is, akit elbújtattak, és aki így életben maradt. (Életének könnyen elérhető áttekintéséhez lásd Reaney: *Gisella Perl: Angel and Abortionist in Auschwitz Death Camp*; orvosi szempontú rövid áttekintéséhez lásd Peleg írását.) Perl egyike volt az első túlélőknek, akik 1946-ban áttelepülhettek az Egyesült Államokba egy olyan speciális program keretein belül, amelyet Eleonore Roosevelt szponzorált, de Perlnek nemsokára további méltánytalanságokat kellett elszenvednie, amikor megtámadta egy katolikus főpap, aki egyenlőségjelet tett Perl humanitárius akciói és a náci bűnei közé. Azután, hogy sikerült újra megszereznie az orvosi képesítést, 1955 és 1972 között a Mt. Sinai Kórházban dolgozott, és sok tudományos cikket publikált a hüvelyi fertőzésekről. New Yorkban valamivel több mint ezer csecsemőt segített a világra azután, hogy ezerötszázat a saját kezével hajtott el Auschwitzban. 1988-ban halt meg Izraelben. 2003-ban *Out of the Ashes* címmel film készült az életéről egy kábeltelevíziós társaság számára. A film azokra a politikai töltetű támadásokra összepontosított, amelyeket egy amerikai bevándorlási bizottság intézett ellene mint „kollaboráns” ellen, úgyhogy Truman elnöknek kellett megadnia számára az állampolgárságot, máskülönben kitoloncolták volna Romániába.

A rendelkezésre álló hely szűkössége miatt csak néhány orvosi részletet említek Perl könyvéből, ami harminc rövid kapcsolódó fejezetből áll. Már a gettóban ráparancsolt a Gestapo, hogy alakítson ki egy kórházat és szülészeti osztályt, és amikor először vezetett le egy szülést, amely ráadásul komplikált volt, megjelent a Gestapo helyi vezetője, és néhány pelenkát hozott az újszülöttnak. A következő nap viszont már azért jött, hogy bedobja a fiatal anyát és egynapos csecsemőjét a marhavagonba. Auschwitzban már a szelekcionál szóltak Perlnek, hogy próbálja meg lecsendesíteni „ezeket az állatokat”, és akkor ő azt mondta az embereknek, hogy ő orvos, és hogy velük marad, és gondoskodni fog róluk. A szavainak meglett a hatása, a nők hittek neki, elhallgattak, és bementek a szaunába. Azonban a bátorító beszéd után Perl lenyelt 40 centigrammnyi morfint, amit addig rejtegetett, és aztán csak mosolygott a jéghideg zuhany és az ollók alatt, mivel azt gondolta, hogy nemsokára úgyis elmerül a feledésben, de az öngyilkossági kísérlete nem sikerült. A *Jeanet-*

te történetében Perl elmondja, mennyire izgalomba jött Mengele, amikor egy nő ikreknek adott életet, és Mengele elvette a nőtől a gyerekeket; két héttel később behaltak a kísérletezésbe, és nemso-kára Jeanette-et is krematóriumba küldték. Perl, amikor leírja az abortuszt, amit Irma Gresén hajtott végre, azt mondja, hogy biztos volt benne, hogy utána megölik, de Grese csak puskát nyomott a fejéhez, és azt mondta: „Te jó orvos vagy. Kár, hogy meg kell halnod. Németországnak szüksége van jó orvosokra.” Egy kabátot is ígért neki, amit Perl sosem kapott meg. A latrinákról pedig, amiket a holokausztagadó Porter a mocskos légyottok helyeként írt le, Perl elmondta, hogy csakugyan az volt az egyetlen hely, ahol az emberek találkozhattak egymással, de teljesen más okból, mint Porter írta:

A víz nélküli latrinák a társadalmi, kereskedelmi és szexuális élet központjai voltak (79) ... Milliók baltak meg lábón úgy, hogy élve felzabálták őket a tetvek, az éhség és a betegség – a latrináknál pedig a férfiak és nők a rabtársaik szemeláttára feküdtek az emberi ürülékben, és vonaglottak a szexuális extáziában. Ez volt Hitler álma az Új Rendről” (81).

Őt magát is a latrináknál próbálták megkörnyékezní, amikor el akarta cserélni a kenyér-adagját egy darabka madzagra, ami abba túl nagy cipőbe kellett, amire csak nagy ügyvel-bajjal tudott szert tenni. A latrináknál kellett levezetnie a születeket és az abortuszokat is, amiket úgy indított meg, hogy feltörte a magzatburkot és mesterségesen előidézte a méhnyak tágulását, „mindig rohanvást, mindig az öt ujjammal, a sötétben, rettenetes körülmények között”, és amikor például egy nő szült, és nem tudta megölni a gyerekét, akkor két nap múlva Perl már tudta, hogy ez veszélybe sodorhatja mindnyájukat, ezért saját magának kellett megfojtania a csecsemőt (83–84).

Perl részletesen leírja, milyen szoros viszonyba került több kolléganőjével is azon öt orvos és négy ápolónő közül, akikkel együtt lakott, de egyetlenegyszer sem említi Lengyel Olgát, ami érdekes, mert Lengyel a saját könyvében úgy írja le saját magát, mint aki tagja volt ennek a csoportnak, és mint aki Perl még Irma Grese abortuszára is elkísérte.

Perl elteszik az útból, és elküldik Bergen-Belsenbe, amelynek a születezeti osztályát a leginkább szívet tépő részletességgel írja le:

Egész Németországból érkeztek ide a koncentrációs táborokból terhes nők, akiket azért küldtek ide, hogy itt szüljék meg a gyerekeiket a Pokol ezen kúzókamrájában. Német,

magyar, holland, francia, cigány, orosz, lengyel, cseh nők feküdtek a fal melletti ketrecekben ketteivel. Óriási basuk, ami annyira fel volt dagadva a gyerektől és az éhségtől, hogy majd' kicsattant, nem tette lebetővé számukra, hogy mozogjanak, és a nyögéseik, sikolyaik, tehetetlen átkozódásuk állandó fülüketítő hangzavarral töltötte meg az épületet. A testüket vastag rétegekben lepték el a tetvek – éhes, szivós, elviselhetetlen tetvek, amelyek nem kímélték senkit, még az orvosok arcát és kezét sem.

Mindenkinek tifusza volt, és ezért hasmenése is, ami mindent elöntött. 1945. április 15-én a fiatal, varsói Maruszja épp megszülni készült a gyermekét, amikor megérkeztek a britek, és így Maruszja adott életet az első szabad gyerekeknek Bergen-Belsenben. Maruszja majdnem elvérzett, de Perl megmentette egy brit katona segítségével. Hetekkel később Maruszja legyőzi a tifuszt, és a gyermekével együtt visszatér Varsóba. A magas katonáról, aki heteken át segített Perlnek, kiderül, hogy Glenn Hughes dandártábornok, a Második Brit Hadsereg főparancsnoka. Minderről a sok borzalomról Perl azt írja:

Soha senki nem fogja megtudni, mit jelentett nekem elpusztítani azokat a csecsemőket. Több évnyi orvosi praxis után még mindig a gyermek születése volt számomra a természet legszebb, legnagyobb csodája. Én szerettem azokat az újszülötteket, és nem mint orvos, hanem mint anya, és újra meg újra meg újra a saját gyerekeim volt az, akiket megöltem azért, hogy megmentsem egy nő életét... Ha nem tettem volna meg, kegyetlenül megölték volna mind az anyát, mind a gyereket (22).

LENGYEL OLGA (1908–2001) memoárja az egyetlen az itt vizsgáltak közül, amely kezdetben jelentős figyelmet kapott, állítólag még Einstein is írt egy elismerő levelet Lengyelnek 1947-ben. Jó féltucat nyelvre le is fordították. Lengyel mégis elfeledve halt meg 92 éves korában, 2001-ben New Yorkban, és csak egy rövidke fizetett nekrológ jelent meg róla a *New York Times*-ban. William Styron bevallása szerint a *Sophie választását*, ami Styron legjobban fogyó regénye, és ami vitatható módon egy keresztény hősnőt szerepeltet és kiaknázza az auschwitzi erotika témáját, részben talán Lengyel memoárjára alapozta. Lengyel, aki a memoárjában mindent elkövetett azért, hogy a tudósokat félrevezesse, és hogy azt higgyék róla, nem volt zsidó, de orvos volt – valójában egy zsidó orvos feleségének kiváltságos életét élte az erdélyi Clujon/Kolozsváron. Azt állítja, hogy mivel orvosi tanulmányokat folytatott Kolozsváron, és a férje első sebészasszisztenseként

szerzett képesítést a magánklinikájukon, ezért Gisele Perl alatt dolgozhatott, bár Perl a saját memoárjában sehol nem említi őt. Lengyel azt állítja, hogy miután elveszítette a családját, köztük két fiatal fiát is, abból merítette a bátorságot, hogy tovább küzdjön, hogy szervezték a tábor földalatti ellenállásába, és hogy el akarta mondani a történetét. Megvallja azt a bűnét, hogy Birkenauban öntudatlanul a gázhoz sorban állók közé küldte a fiatalabbik, 12 éves fiát, aki pedig többnek nézett ki, mondván, maradjon a nagyanyjával, miközben azt hitte, épp így menti meg a fiút.

Lengyel könyvének egyik szokatlan vonása az, hogy nyíltan és részletesen beszél a táborbeli szexuális életről. Így például elmeséli, hogy rettenetes verseny volt a nők között azért, hogy a szexért cserébe ételhez jussanak. Lengyel bizonyos mértékig és nagy undorral kitér a táborbeli nagyszámú leszbikus esetére is, beleértve egy férfinak öltözött nő esetét is, akit a náciak a férfiak közé akartak tenni, és akit úgy ír le, mint aki udvarolt neki.

Lengyel azt is állítja, hogy a gyengélkedőt azért állították fel, mivel neki volt egyedül bátorsága megkérni erre a hírhedt Dr. Kleint (akit később felakasztottak az általa elkövetett embertelenségért), és a tábor SS főorvosa megengedte neki, hogy tegyen azért, hogy a társainak a szenvedése enyhüljön. A férfi rendreutasította, de másnap megkereste. A gyengélkedő a táborban harminc-negyvenezer internáltat látott el, és a teljes személyzete öt nőből állt. Lengyel számtalan jeleneget ír le, ahol Kleinnel együtt szerepel, és ezt nyilvánvaló büszkeséggel teszi, és azt is mondja, hogy a férfi segítségével képes volt megmenteni néhány halálra ítélt nő életét, akiket Irma Grese választott ki, akivel ő maga gyakran keveredett konfliktusba. Hasonlóan Perlhez, ő is leírja, hogyan kényszerültek a gyengélkedőn arra, hogy csecsemőket öljenek, hogy úgy tűnjék, holtan születtek, máskülönben mind az anyát, mind a gyereket elgázostották volna: „És így a németeknek sikerült még mibőlünk is gyilkosokat csinálni. Máig üldöz azoknak a meggyilkolt gyerekeknek a képe” (111).

Míg Perl sosem említi Lengyelt, ez utóbbi sokat beszél Perlről, kezdve azzal, hogy ugyanaz a transzport vitte őket Auschwitzba, és részletesen elbeszéli Perl öngyilkossági kísérletét is. Később azt állítja, hogy egy kicsi szobán az orvosi személyzet hat másik tagjával osztozott, akiket mind leír, és Perllel kezdi, akit az összes közül a legérdekesebbnek tartott, de aki erősen vonzódott a luxuscikkekhez, már ami annak számított Auschwitzban:

[Perl] a tökéletes látszat világában élt, arról beszélt, hogy a blocova [kb. női barakkparancsok] teázni hívta, aggódott amiatt, hogy rubákat gyűjtött, és akinek saját szolgálója volt, hogy beágyazzon neki és kipucolja a cipőjét. Aki amitt aggódott, hogy legyen egy utazórubája, amit a felozabudulásra cserélt... (114) ...Dr. G. folyton rubát próbált. A feketepiacon szerezte őket vagy ajándékba kapta, és aztán átalakította őket. Fogóágunk vége felé, amikor már hallhattuk az oroszok puszkáit, Dr. G. megjegyezte: „Hát, lányok, itt az ideje, hogy cseréltessék egy utazórubát.”

„De kedvesem, ezek megölnék minket”, válaszolta egy peozsimista nő.

„Tegyük fel, hogy nem”, replikázott az orvos. „Akkor ott maradok utazóruba nélkül.”

Nevetünk. Hálának voltunk neki. Az ő intenzív nőiségek szórakoztató pillanattal ajándékozott meg minket.

G. rubáinak száma egyre gyarapodott, és L. három deszkából épített nekünk egy beépített szekrényt (145).

Lengyel elbeszélése olyan stílusban ír le dokumentumértékű információkat, ami nagyon hasonlít Nyiszli memoárjának stílusára, és sok általa leírt epizódról Perl is beszámol, de Lengyel mindig fontosabb szerepet ítél magának, mint ami valószínűleg volt neki. Tekintve, hogy Lengyel egész munkája tele van szándékosan félrevezető állításokkal, hiszen sosem mondja ki ténylegesen, de úgy állítja be, mintha ő és a családja nem lettek volna zsidók, ő pedig orvos lett volna, ezért valószínű, hogy memoárját más pontokon is kiszínezte, akár tábori mendemondákkal, vagy talán olyan anyagokkal, amelyeket közvetlenül vett át Nyiszli vagy Perl könyvéből.

ELLA LINGENS-REINER (1908–2002) Bécsben született, ő és orvos férje, Kurt Lingens, akik nem voltak zsidók, tíz zsidó nőt rejtegettek az otthonukban, és 1942 októberében letartóztatták őket *Judenbegünstigung* vádjával. Noha Lingens-Reinernek nem zsidó orvosként kivételezett volt a helyzete, Auschwitzban elkapta a tífuszt, és alig tudott életben maradni. 1947-ben kezdte el írni a memoárját, amely 1948-ban jelent meg *Prisoner of Fear* [A félelem foglya] címmel (de az eredeti német nyelvű kiadásra egészen 1966-ig kellett várni, ekkor *Eine Frau im Konzentrationslager* címen adták ki). Szakértő tanúvallomása a náci orvosok által végzett kísérletekről döntő szerepet játszott a náci háborús bűnösök elítélésében (Haliova 2010). 1980-ban őt és volt férjét a Jad Vasem Intézet „A Világ Igaza” címmel tüntette ki. 2002-ben halt meg, 95 évesen.

Lingens leírja, hogy vállalva a kockázatot hogyan vette le egy-egy rab nevét a halállistáról, saját ma-

gát minden egyes esetben örültek nevezve (arról, hogy a zsidó orvosok hogyan titkolták el és kezelték a tífuszt, ld. Baumslag 2005, 85–124):

Voltak köztük lányok, akik anélkül éltek túl egy-egy tífuszos rohamot, hogy ágyban maradtak volna. Ha a betegnek 39-40 foknál magasabb láza volt, és minden összefolyt a szeme előtt, akkor ilyenkor két barátja rendszerint maga közé vette beteg társát, és magukkal búzták a munkacsoportjukba; kívül a földet azután lefektették egy bokor alá, este pedig visszameneteltették a táborba – mindez azért, hogy megmeneküljék attól, hogy a kórházi barakkba vigyék, ahol nem tudja elkerülni a szelekció veszélyét (122). A tábori orvosok felorakoztatták az összes zsidó beteget... Mindazok, akik túl betegek voltak ahhoz, hogy felkeljenek, már eleve el voltak veszve... A többi fogoly minden erejével azon volt, hogy akadályozza az orvost, és hogy így megmenthesse az áldozatok egyikét vagy másikat; szerintem egyikünk sem tagadta meg a segítséget. Nőket rejtettünk el a barakkban... átcsépeztük őket az „árja” barakkokba... a nevüket azoknak a betegeknek a listájára tettük, akiket el kellett engedni (76–77).

Lingens a továbbiakban leírja, hogy milyen konfliktust élt át egyfelől aközött, hogy növelje annak esélyét, hogy elengedik, és így visszamehet a kisláához, másfelől aközött, hogy erkölcsi kötelessége volt másokon segíteni, ami viszont halálos veszedelembé sodorta őt:

Az idő sürgetett, és nekem döntennem kellett, hogy akarok-e egyáltalán csinálni valamit. Lelki szememmel láttam a kislámat, és hallottam az édes kis hangját, amikor elbúcsúztam tőle, ahogy a nyakam köré fonta a karját, és kérte, „Mama, kérlek, maradj velem.” Aztán egy fiatal nő szemét láttam, aki esedezve nézett rám, és azt mondta, „Olyan boldog vagyok, hogy egy némettel beszélhetek.” A belsőmben a szabadság és az élet iránti rettenetes sóvárgás küzdött az erős szánalommal, amit ezen szerencsétlen teremtettségre éreztem; a kötelességérzet, hogy életet kell mentenem orvosként és emberi lényként is, küzdött azzal az anyai kötelességgel, hogy a gyerekek érdekében életben kell maradnom, mivel a táborban töltött minden egyes további nap halálos veszedelmet jelentett. Senki sem mondhatja nekem, hogy magától értetődő volt a megoldás. Szenvedtem, és nem tudtam dönteni... Fejben azt mondtam a kislámnak: „Gyermekem, egy kicsit még várnod kell az anyádra, de amikor majd visszajön, akkor képes lesz a szemembe nézni, és neked nem kell majd szégyenkezned amiatt, hogy német az anyanyelved.” (http://www1.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/flickers_of_light/ella_lingens_testimony.asp)

Lingens hozzáfűzi, hogy noha a rabok figyeltek egymásra, ha tudtak, az egyetlen túlélési stratégia

az a durva megoldás volt, amit épp egy csodálatos fogoly orvos, Ena Weiss fogalmaz meg, aki legalább annyit, ha nem többet tett, mint a többiek azért, hogy másokon segítsen a táborban:

Ena Weiss, a mi főorvosunk – egyike a legértelmesebb, legtehetségesebb és legkiválóbb zsidó nőknek a táborban – egyszerű brutális nyereséggel és az émélyítő szépelgést gúnyosan visszautasítva így fogalmazta meg az attitűdjét: „Hogy hogyan maradtam életben Auschwitzban? Úgy, hogy az én elvem az, hogy az első mindig én vagyok, és a második és a harmadik is. Ennyi. Először én – és csak aztán a többiek.” Ez a formula fejezte ki azt az elvet, amit egyedülként követhettek azok a zsidók, akik szerettek volna – majd hogyan nem örülten szerettek volna – életben maradni Auschwitzban (Des Pres 1980, 153).

Egy évvel Lingens halála után a fia, Peter Michael Lingens, aki híres újságíró lett, újrapiublikálta a memoárt az eredeti címén és alcímén: *Gefangene der Angst. Ein Leben im Zeichen des Widerstandes* (2003). Az Előszóban megírja saját emlékeit és beszélgetéseit az anyjával a háború után, és ezzel valahogy szimbolikusan kéthangú szerzőségűvé bővíti a művet, amivel megelőlegezi azokat a memoárokat, amelyeket majd a tanulmányom végén tárgyalok, és amelyek közül az egyiket egy gyermek túlélő, két másikat pedig túlélő orvosok második generációs túlélő lánya írt.

ADELAÏDE HAUTVAL (1906–1988), hasonlóan Lingenshez nem volt zsidó, hanem egy elzászi protestáns lelkész lánya, és, noha francia volt, tudott németül is, ami nagy előnynek számított a táborokban. Pszichiáter volt, akit kétszáz további francia fogoly nővel – ellenállókkal, kommunistákkal és De Gaulle híveinek feleségével [Gaullist wives] – küldtek Birkenaubá azzal az 1943. január 24-ikei konvojjal, amelyet Charlotte Delbo memoárjai tettek híressé (Delbo 1965, 141–143, ahol Hautvalról is szó esik), és ahonnan csak 49-en tértek haza. Nem véletlenül börtönözték be, ugyanis tiltakozásként sárga csillagot viselt. Hautval, akit „szent”-nek neveztek el a táborban, olyan zsidó rabokat kezelte, akik tífuszosok voltak, és ezzel sokakat megmentett a korai haláltól. A háború után tanúskodott a náci háborús bűnösök ellen, akik elképzelhetetlenül szörnyűséges sterilizációs kísérleteket végeztek röntgensugárral 16 és 18 év közötti lányokon a rettegett 10-es blokkban Auschwitzban, ahol ő nem volt hajlandó dolgozni. Van, aki emlékszik rá, hogy azt mondta, „itt mi mindannyian halálra vagyunk ítélve. Hát viselkedjünk úgy, mint az em-

beri lények, amíg még élünk” (Paldiel 2000, 156–157). Ugyanakkor azt is elismerte, hogy (mint azt Romney idézi, 2000, 320):

Azokat a rémálomszerű éveket senki sem élte végig úgy, hogy bizonyos pillanatokban ne kényszerült volna arra, hogy szakítson a hagyományos emberi viselkedés normáival... Időnként mindannyian, magamat is beleértve, olyan helyzetbe kerültünk, ahol abnormalis döntéseket kellett hoznunk. Annak lebetetlensége, hogy valaki úgy élhesen, hogy közben „nem piszkítja be a kezét”, része volt ennek a jelenségnek.

A ravensbrücki tábor felszabadulása után Hautval hátramaradt, hogy gondoskodjon a betegekről, akiket nem lehetett elszállítani, és nem is tért vissza Franciaországba egészen 1945 júniusáig, amikor is az utolsó egyikéként érkezett. 1945 decemberében megkapta a Becsületrendet is a bajtársai iránt tanúsított önfeláldozó munkájáért, de mivel hivatalosan nem volt az ellenállás

Adelaïde Hautval

tagja, ezért a későbbiekben csak nagy nehézségek árán tudott hivatalos igazoláshoz jutni arról, hogy ő „ellenálló deportált” volt [carte de deportée resistente]. Noha ő maga is készített jegyzeteket és feljegyzéseket 1946-ban, félrerakta és csak 1987-ben javította ki őket, és a halála után, 1991-ben jelentek meg, amikor a bajtársai kiadták *Médecine et crimes contre l’Humanité* címmel. Lingenshez hasonlóan Hautvalt is elismerte a Jad Vasem Intézet „A Világ Igazá”-nak 1965–66-ban.

Lingens élettársát ápolta évekig, annak a haláláig, majd 1991-ben öngyilkos lett. Az élettársról a könyv szerkesztője úgy nyilatkozik, hogy egy „régibeteg barátnője, akivel megosztotta a lakását” (Hautval 12). Itt kell megemlíteni **MARIE-CLAUDE VAILLANT-COUTURIER**-t is, aki nem orvos volt, hanem egyike az első női fotóriportereknek, és egyben egyike a Delbo-féle konvoj deportáltjainak is, és aki a német nyelvtudása miatt végül a *revier*-ben kapott munkát, majd később, Hautvalhoz hasonlóan, a betegek hazaszállításában segédkezett, és ezért 1945 júniusáig nem tért haza

Franciaországba, ahol aztán szintén megkapta a Becsületrendet 1945 decemberében. Elkötelezett kommunista volt (később, 1951-ben kiállt a gulágok mellett), és előszót írt egy könyvhöz, amely egy másik szent életű orvos munkája volt, aki a táborok felszabadulása után együtt maradt a betegekkel: ez **Antonina Nikiforova** *Plus jamais! Souvenirs. Ravensbrück* című könyve volt, amely először oroszul jelent meg 1958-ban. Nikiforova orvos volt, aki a Vörös Hadseregben szolgált, és aki egész életében nyomorgott és éhezett, de így is hűséges maradt a kommunizmushoz szinte haláláig, noha a második világháború után három évre Szibériába száműzték, mivel engedte, hogy az ellenség elfogja, és ezért árulónak tekintették a szovjetek.

ALINA BREWDA[-BIALOSTOCKI] (1905–?) a harmincas éveiben járó kiváló orvosnő volt, aki akkor született, amikor Lengyelország épp nem létezett: a hatalmas orosz szektorban, Varsóban. Tizennyolc éves korában Párizsba ment, és 1932-ben tért vissza Varsóba, ahol nőgyógyászati és szülészeti magánpraxist indított. 1936-ban újra Párizsba ment, és egy hosszabb utazást is tett Palesztinába egy zsidó orvosi kongresszusra, valamint még Egyiptomba is eljutott.

1939 novemberében, amikor a munkáját egy 25 ágyas apró zsidó kórházra korlátozták, egy német SS lépett be, és azt mondta neki, hogy ki kell ürítenie a helyiséget. Brewda azt válaszolta, hogy ehhez időre lenne szükség, mivel 25 anyja és csecsemő volt ott, mire kapott egy félórát. „De hogyan tudom mindegyiküket kivinni fél óra alatt?” – kérdezte. „Hát így” – válaszolta az SS, majd megfogta az egyik csecsemőt, és kidobta a hatodik emeleti ablakon (33). Brewda végül a gettóba került az anyjával, aki fogorvos volt, és egy ideig mindketten ott praktizáltak. Az anyja meghalt szívinfarktuszban, Brewda pedig végül megmenekül a deportálástól, de papírok és élelmiszerjegy nélkül tengődik a gettóban, föld alatti csatornákon közlekedik, műtéteket végez és szüléseket vezet le. Később előbb Majdanekbe kerül, aztán Auschwitzba, ahol a hírhedt 10-es blokk főorvosa volt a rabok között, és, sok más orvoshoz hasonlóan, az életét kockáztatta a tifuszos betegekért. Beszélt oroszul, lengyelül, németül és franciául, és még a ladino nyelvvel is megpróbálkozott, hogy megvigasztalja azt a görög lányokat, akik a thesszalóniki transzporttal érkeztek, és akiken rettenetes sterilizációs műtéteket végeztek (Bowman 2009, 94–112). A memoárjában részletesen leírja a 10-es blokkban végzett sterilizációs

és sugárkezeléses műtéteket, amelyeket titkolózás és titokzatosság övezett. Tanúsította, hogy Wladislaw Dering, egy lengyel keresztény végezte el ezeket a műtéteket fiatal nőknél, morfin nélkül, a műtétet mintegy tíz perc alatt lezavarva, és még a kezét sem mosta meg a műtétek között, hanem úgy műtött, mintha hullákat műtene, és nem emberi lényeket, és a lányok közül sokan hamarosan meghaltak (Paldiel 2000, 156). Brewda szerint a műtétek célja az volt, hogy kitalálják, hogyan lehet sterilizálni azt a sok fél- és negyedzsidót, akik árjakkal kötöttek házasságot, és akik oly nagy számban kerültek rokoni kapcsolatba a nációkkal, hogy nem lehetett őket csak úgy megsemmisíteni. Brewda, miután kiszabadult, betegkedett, sosem tudta teljességgel újraindítani a magánpraxisát Lengyelországban, 1947-ben Angliába emigrált, és itt jelent meg 1966-ban az *I Shall Fear No Evil. The Story of Alina Brewda* R. J. Minney kiadásában úgy, mintha Minney látszólag meginterjúvolná vagy magnóra rögzítené őt, és ahol az elbeszélés egy része harmadik személyben, míg más részei első személyben vannak. Noha a háború után Brewdát nagyon dicsérték a korábbi betegek, őt is, akárcsak Gisella Perlt azzal vádolták, hogy „luxusban élt” a táborban (Ritvo & Plotkin 1998, 17).

Alina Brewdához hasonlóan a fiatal **ADINA BLADY SZWAJGER** (1917–1993) is varsói volt, ahol épphogy csak meg tudta szerezni a gyermekorvosi diplomáját, mielőtt megérkezett volna 1939 szeptemberében Lengyelországba a szovjet invázió keletről, amit a német megszállás követett (ennek bonyolult történetéhez lásd Steinlauf 1997). Gyötrelmes részletességgel írja le, hogy mint haladt előre a megszállás, és az első tömeges deportálásokat is a gettóból, a varsói felkelést, a munkáját a Varsói Gyerekkórházban, valamint a későbbi munkáját, amikor futárként dolgozott, és rendszeresen a szennyvízcsatornákon keresztül jutott ki a gettóból, hogy papírokat és orvosi eszközöket szerezzen.

Szwajger elmeséli, hogy azért, hogy nehogy elárulja őket a csecsemősírás, számtalan abortuszt hajtott végre. Egy másik alkalommal megölt egy lányt, aki őrjöngeni kezdett, és az utcán rohanguált – Szwajger ezt is azért tette, hogy mások életét mentse. Alig huszonkét évesen felesküdt arra, hogy annak a célnak szenteli magát, hogy a varsói gettó betegeit gyógyítja, de ebből végül már csak annyi maradt, hogy halálos adag morfint adagolt a gyerekeknek, hogy legalább a békes halál utolsó méltóságát megkaphassák, és

közben azt érezte, hogy ebben a legzordabb pillanatban az élet már nem olyasvalami, amivel érdemes megajándékozni egy gyereket:

A földbányásokon gyerekek csontvázai feküdtek, mint a megduzzadt rögök... Csak a szemük volt élő. Múndaddig, amíg az ember nem látott ilyen szemeket, egy ébész gyermek arcát egy tátongó fekete lyukkal, ami a szája, és a gyűrött, pergamenszerű bőrét, addig az ember nem tudja, milyen is tud lenni az élet (28).

Azután, hogy negyven évet eltöltött gyerekorvosként a háború utáni Lengyelországban, ezt írta:

Valahol mélyen azt gondoltam, hogy nincs jogom a szakmámat művelni. Az ember nem úgy kezdi az orvosi hivatását, hogy az embereket az élet helyett a halálba küldi.

A háború után Szwajgernek az volt a munkája, hogy olyan zsidó gyerekeket kutatott fel, akiket árja családoknál helyeztek el, aztán pedig Lodzba költözött, ahol egy szanatóriumban kezdett dolgozni Dr. Anna Margolis vezetése alatt, aki korábban a gettóban a tüdőbajosok kórtermének a vezetője volt. Szwajger itt kezdte meg azt a 45 évet, amelyet a háború után mellkasi bántalmakra specializálódott gyerekorvosként töltött. Korábbi tettei miatt értéktelennek érezte magát, és a kínzó titka miatt egészen majdnem a haláláig halogatta a memoárja megírását. Lengyelül írta, angolul jelent meg és még számtalan további nyelven a kilencvenes évek elején. Lengyelországban csak a 2010-es újrakiadása idején kapott óriási figyelmet, valószínűleg Marek Edelman 2009-ben bekövetkezett halála miatt, aki az utolsó túlélő vezetője volt a varsói felkelésnek és Szwajger közeli munkatársa, és akiről Szwajger meleg szavakkal emlékezik meg. A memoárt színpadra is adaptálták, ahol Szwajgert a lánya, Adina Swidowska játszotta.

Szwajger a halálos ágyán, amikor rákban haloklott, azt írta, hogy most ébred rá, hogy le kell írnia mindazt, amire emlékezik:

És így kezdtem megérteni, hogy noha nem emlékszem mindenre vagy tudok mindentről, de beszélnem kell erről. De még mindig óztkodtam tőle. Még ellenálltam. Egészen addig, míg egy másik félelem nem fogott el. Hogy nem leszek kész vele időben. Hogy nem fogom megfizetni azt a kölcsönt, amivel azoknak az időseknek tartozom. Hogy öreg lettem. Beteg. Egy kórteremben fekszem, ahol az ügyeletes orvos útján folyton jelen van számomra a múlt.

És akkor elkezdtem sietni. Ott, a kórházi ágyon elkezdtem írni. Gyorsan. Hogy versenyre keljek az idővel. Hogy időben

elkészüljek vele, még ha nem is tökéletesen, ha töredékesen is, úgy, ahogy a saját tökéletlen emlékezetem átszűri. Bután hangzik, de valahol a mélyben még mindig orvosnak érzem magam. Az, hogy orvos vagy, eltávolít a normális élet-től. Azt jelenti, hogy mindig úgy kell gondolnod más emberek fájdalmára, mint ami fontosabb a tiednél. Azért vagy orvos, hogy segíts az embereken, és nem azért, hogy érzélgős legyél magaddal. Akármilyen történik, ha annyira sok a fájdalom körülötted, hogy megtölti az egész világot, az más, mint amikor egyedül vagy a saját egyéni szerencsétlenségeddel. Körülöttem olyan sok fájdalom volt, hogyha elosztották volna a földön élő emberek között, még akkor is bőven maradt volna belőle (156).

MINA DEUTSCH (1911–2010) a *Mina's Story: A Doctor's Memoir of the Holocaust* [Mina története: egy orvos memoárja a holokausztról] című művét csakúgy, mint Szwajger, majdnem fél évszázaddal az események után írta. Deutschnak orvosnőként rendhagyó a családi háttere, mivel egy kelet-galíciai szegény családba született hat gyerek közül az ötödikként, de az idősebb testvérei segítségével sikerült elhagynia a várost, ahol nem volt középfokú oktatás, azért hogy tanulhasson, és végül Csehszlovákiában szerzett diplomát. Ott feleségül ment egyik iskolatársához, Leon Deutsch-hoz, aki egy évvel előrébb tartott a tanulmányaiban, mint ő, és gazdagabb családból is származott. Deutsch leírja azt a kiváltságos életet, amelyet Prágában éltek, mielőtt vissza kellett volna menekülniük Lengyelországba a lányukkal, aki akkor még kisbaba volt. Ott azzal bízták meg őket, hogy küzdjenek meg egy 17, orosz megszállás alatt lévő falut érintő tifuszcseppjával. Később Deutsch megpróbált elrejtőzni egy bunkerben, ami egy lengyel tyúkketrece alatt volt, akit ő és a férje korábban kezeltek. A házaspár végül Kanadában telepedett le, ahol meg kellett harcolniuk azért, hogy újra orvosok lehessenek, és ahol a férj hatvanvalahány évesen meghalt, de Deutsch megélte a 99. életévét is. Deutsch lánya azt mondja az Előszóban, hogy az anyja a három unokájának és egy kolléganőjének írta meg a könyvet, aki szintén túlélő volt és pszichiáter, de aki képtelen volt megírni a saját történetét. Ugyanakkor nem világos, hogy vajon Deutsch képes volt-e erre egymaga, hiszen a memoárja egy szakadatlan katalógusa mindazon rokonainak, akik meghaltak, és azoknak a kegyetlenségeknek, amelyeket elszenvedett, és úgy tűnik, hiába pszichiáter, mégis csak nagyon korlátozottan képes reflektálni saját érzelmi életére (Raskin 2011). Egy bizonyos ponton azt mondja, hogy amikor rájött, hogy a szülei meghaltak, any-

nyira letört, hogy képtelen volt gondoskodni a kisbabájáról, ami akár egy élethosszig tartó, észrevétlenül maradt depresszióra történő utalás is lehet.

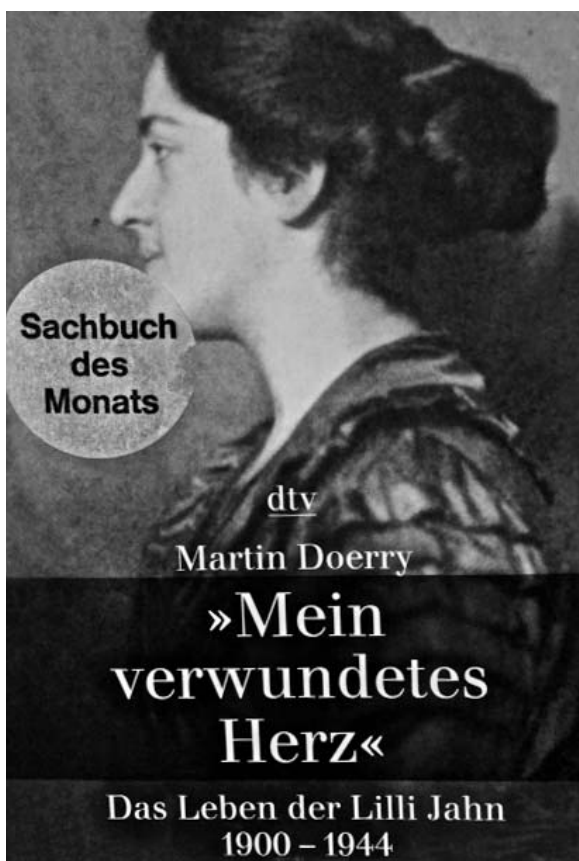
ODETTE ABADI (1914–1999) Párizsban született Odette Rosenstock néven. A spanyol polgárháború idején szerezte meg az orvosi képesítését, és a köztársaságiakat támogatta azzal, hogy a Franciaországba menekültekről gondoskodott. Később Orléans mellett praktizált egészen addig, míg nem a Vichy-kormányzat alatt fel kellett adnia praxisát, ezután bábaként dolgozott. 1939-ben találkozott a későbbi férjével, Moussa Abadival, egy szíriai zsidó férfival, aki a Sorbonne-ra járt egyetemre. Odette a német megszállás idején, 1942-ben Nizzában csatlakozott hozzá, ahol a nizzai püspök és más katolikus főpapok segítségével 500 zsidó gyermek megmentésében segítettek. Odette-et 1944. április 25-én tartóztatták le és deportálták Auschwitzba, és közvetlenül azután, hogy hazatért, megpróbálta kórházi stílusban [clinical style] leírni az élményeit, melyeket először Birkenauban, majd Bergen-Belsenben szerzett egészen addig, míg 1945 májusában haza nem vitték, de aztán folyton újraírta a memoárját, és csak a halála előtt négy évvel fejezte be. A könyve nagyon hasonlít más korai tanúságtételekhez, de van benne egy rész arról, hogy milyen egy nap a gyengélkedőben (49–57), és itt ír az ápolónőkről és orvosnőkről, akik mintegy 6000 őrizetést ápoltak. 85 évesen öngyilkos lett, négy évvel azután, hogy a férje meghalt. Néhányan azok közül, akiket megmentett a férjével, mindmáig úgy hívják magukat, hogy Odette és Moussa 527 gyermeke (Paldiel 2000, 281–284; Poch-Karsenti 2006).

DORA KLEIN (1913–?) még életben volt Udinében, amikor a *Vivere e sopravvivere. Diario 1956–1945* című munkája megjelent 2001-ben. 1998-ban pályázatot írtak ki holokauszttal kapcsolatos naplókra és egyéb anyagokra, és az ő műve lett az egyik legjobb írás, de a díjátadóra az unokáit küldte maga helyett. Telefonon azt mondta, hogy jó orvos lehetett volna, de az élet közbelépett, és így túl sok évet kihagyott a szakmájából, és hogy bele kellett törődnie egy nehéz életbe. Ironikus módon Klein csakis Auschwitzban volt orvos. Lodzban született, aztán Pozsonyba került és Olaszországba, hogy orvostudományt tanuljon, mivel azt Lengyelországban a *numerus clausus* miatt nem lehetett. Olaszországban összetalálkozott egy olasz férfival, akivel azonnal viszonya lett,

ami aztán a legkülönfélébb városokban folytatódott vég nélkül, de a férfi nem vette feleségül őt, még azután sem, hogy Klein egy kislányt szült neki. Elérte, hogy megkapja az orvosi diplomáját, de gyakorlatot már nem tudott szerezni, mivel deportálták. A szeretője családja magával vitte a kislányát, de őneki nem segítettek. A táborban, bár fiatal volt, alacsony, és a külseje nem igazán tiszteletet parancsoló, mégis kiválasztották orvosnak, mivel valahogy sikerült magánál tartania a diplomáját, bár a képességei gyanúra adtak okot, érthető módon, mint mondja, hiszen nem volt gyakorlata. Míg neki csak gyakorlata nem volt, sokan mások, mondja, „orvosként parádéztak, mindenki, akinek csak bármi orvosláshoz kapcsolódó tapasztalata volt. Eleinte az ápolónők, aztán az orvosok feleségei és lányai, később azok is, akik épp csak rokonai voltak valami orvosnak” (168). A felszabadítás után visszamegy Olaszországba, és úgy talál rá a lányára, hogy azt csúnyán öltöztetik, és rosszul bántanak vele, de végül a szeretője, akit mindig csak a neve kezdőbetűjével említ, feleségül veszi őt, és ezen a ponton véget ér a memoár, bár a bevezetőből tudjuk, hogy ez a kapcsolat később felbomlott. Míg az orvosnők egy része, így például Sima Vaisman direkt, dokumentarista stílusban mesélte el az emlékeit, saját magától elvonatkoztatva, sokan mások épp a magánéleti énjük és az orvosi nyilvános énjük együttes elmesélésével voltak képesek legyőzni azoknak a narratív modelleknek a szűkösségét, amelyek a nők rendelkezésére állnak, ha független nőként akarják megjeleníteni magukat. Dora Klein memoárja eltér ezektől, mivel ő képtelen kilépni a hagyományos szerelmi cselekményből [romance plot], és az életét úgy meséli el, hogy a magánélete ugyanúgy az áldozat-mivolt jegyében alakult, ahogy áldozata volt a holokauszt-nak is.

Bár elképesztő, hogy mindmáig, ennyi évvel a holokauszt után is írnak még memoárokat a túlélők, Mina Deutsch 2001-ben megjelent memoárja valószínűleg egyike az utolsóknak, amiket túlélő orvosnők írtak (kivéve persze, ha valahol egy fiókban találnánk egyet, ahogy ez Sima Vaismanéval is történt majdnem ötven évvel a háború után). Mégis, van még egy közvetlen tanúságtétel egy orvosnő életéről, ami csak 2002-ben bukant fel: **LILLI (SCHLÜCHTERER) JAHNÉ** (1900–1944), aki elpusztult Auschwitzban, de akinek a leveleit, amelyeket négy gyerekével váltott az ötből akkor, amikor először bebörtönözték Németországban, publikálta az unokája,

Martin Doerry. Lilli egy tehetséges kölni zsidó család lánya volt. Noha bizonyos értelemben emancipált nőnek számított, akit érdekelt az irodalom és a filozófia, és aki igazi elhivatottságot érzett a szakmája iránt, Ernst Jahnhoz, egy vallásos evangélikus osztálytársához ment feleségül – annak ellenére, hogy a házasságot a családja hevesen ellenezte –, aki a lehető legkevésbé volt alkalmas a férj szerepére, érzelmileg is labilis volt, és aki már akkor egy másik nővel is szerelmi viszonyt tartott fenn. Lilli öt gyermeknek adott életet, de közben közös praxist folytatott a férjével. Miközben a családjának nagy része sikeresen emigrált Angliába, Lilli hátramaradt, mert Ernst nem volt hajlandó elmenni és mindent előlről kezdeni újra, hiszen ekkor nagyon jól ment a praxisa, amit egy kisvárosban, Immenhausban folytatott. Amikor Lilli már nem praktizálhatott, a férje egy fiatal orvosnőt vett maga mellé asszisztensként, aki hamarosan a szeretője lett, és aki az otthonukban adott életet a gyerekeknek, miközben a szüléshez Lili asszisztált. Bár Lillinek nem kellett sárga csillagot viselnie, mivel egy nem zsidóhoz ment feleségül, ekkorra már ő volt az egyetlen zsidó Immenhausenben, a városkában, amit a polgármestere szeretett volna teljesen meg-

Fent: Lilli Jahn
gyermekeivel a háború előtt

Jobbra: Lilli Jahn fia,
Gerhard

tisztítani a zsidóktól. Lilli egyre elszigeteltebbé vált, nagyrészt házon belül tartózkodott, a férje is egyre jobban eltávolodott tőle, és 1942-re el is vált Lillitől, és helyette feleségül vette a szeretőjét. Lilli még ezen a ponton is mentegette Ernstet, ahogy ez abban a levélben áll, amit a legjobb barátnőjének írt, és ahol a barátnőt arra kéri, hogy bocsásson meg Ernstnek, mert „ein ganz tiefes religiöser Moment ist bei Amadé die Wurzel dieser Liebe, zu der er sich bekennen musste, weil er sonst nicht mehr im tiefsten Sinne leben konnte”, azaz „az Amadé [ez Ernst beceneve volt] iránt érzett szerelem gyökere egy nagyon mély vallásos indíték, amit őneki mindenképp fel kellett ismernie, de amit máskülönb nem tudott a mély értelmében megélni.”

Ernst azt hihette, hogy Lilli biztonságban lesz, hiszen azokat a zsidó anyákat, akiknek vegyes házasságból származó 18 éven alul gyerekek voltak, ekkor még nem deportálták. Azonban 1942-től kezdve néhány vegyes házasságban élő zsidót is kényszermunkára küldtek, és 1943 augusztusában Lillit magát is bebörtönözték, és börtönmunkásként egy gyógyszercégnél dolgozott, ahol egyben orvosi segítséget is nyújtott orosz és lengyel rabtársainak. Volt férje, aki valószínűleg megmenthette volna őt, nem volt hajlandó segíteni sem neki, sem a gyerekeiknek, akik lényegében véve a saját erejükre támaszkodva maradtak életben: a legidősebb lány pótmamája volt a fiatalabbaknak, és valamennyire a barátai is segítették őket. Lillit 1944 márciusában Auschwitzba deportálták, ahol júniusban meghalt, és ahol talán előtte még egy rövid ideig orvosként dolgozhatott. Miközben Auschwitzba vitték, valahogy sikerült levelet írnia, amelyben elmondta a gyerekeinek, hogy a transzportban találkozott egy zsidó ügyvéddel, aki szintén vegyes házasságban élt, de akinek már felnőtt a fia, és aki nem értette, hogy őt, Lillit hogyan deportálhatták, ha 18 éven aluli gyerekei voltak. Itt kell megemlíteni, hogy nemi szempontból távolról sem volt kiegyensúlyozott a vegyes házasságok aránya az orvosok körében: a férfi orvosok mintegy 7%-a kötött nem zsidóval házasságot, míg a nőknek csak 2%-a: ami mindkét nem esetében sokkal alacsonyabb százalékos arány, mint a nem orvos párok körében; a vegyes házasságban élőket 1945 februárjának legutolsó napjaiig nem deportálták, és legtöbbjük ezért életben is maradt (Meyer 1999, Villiez 2009, n. 36).

In den letzten Tagen habe ich die Familien beneidet, die alle zusammen damals Fortgebracht wurden. Aber wenn ich es jetzt bedenke, ist es mir trotz aller tiefen Sehnsucht and allem Trennungsschmerz lieber, Euch in geregelten Verhältnisse Zu wissen und Euch verschont zu sehen von all dem Widerwärtigen und Hässlichen.

Nemrégiben még irigyeltem azokat a családokat, ahol mindenkit együtt vittek el korábban. De ha most belegondolok, annak ellenére, hogy nagyon elvágódok, és hogy mennyire fáj az elválás, még mindig jobb a tudat, hogy ti mind rendezett körülmények között vagytok, és nem kell átélnetek mindezt a megvetendő mocokságot.

Csodálatos módon fennmaradt 250 levél, amit Lilli és a négy – 16, 14, 13 és 10 éves – gyereke írtak egymásnak még akkor, amikor Lilli Németországban volt börtönben (a legfiatalabb kislány ekkor még csak két éves volt, azaz túl fiatal az íráshoz), és amelyekhez további 50 levél kapcsó-

lódott mellékletként, melyeket Lilli 1918 és 1944 között írt a vőlegényének, illetve a későbbi férjének, valamint másoknak. De a legidősebb gyerek, Gerhard, aki később híres politikus lett, jó ötven évig titokban tartotta, hogy fennmaradt a levelezés, amit aztán a nővérei találtak meg és olvastak el a halála után, 1998-ban, de akkor ők is újra félretették, azonban végül szép lassan mind egyikük beszámolt a gyerekeinek a levelekről. De végső soron csakis Martin Doerry erőfeszítéseinek köszönhető – aki Lilli legidősebb lányának a fia volt, és kiváló újságíró Németországban –, hogy a levelek közzé lettek téve. Doerry akár megírhatta volna a nagymama életrajzát is, de ehelyett ő bölcsen azt választotta, hogy, mint írja, inkább krónikás lesz, és közreadja az eredeti leveleket, és csak ott nyúl beléjük, ahol azok tisztázásra szorulnak. Az így létrejött szöveg felbecsülhetetlen értékű történeti dokumentum, mely ugyan időnként elkerülhetetlenül ismétlésekbe bocsátkozik, és amelyet fárasztó olvasni, de ami annál inkább hátborzongató olvasmány.

Bármilyen új tudás a holokauszt orvosnőiről már csak gyermek túlélőktől jöhet és másodlagos tanúktól, azaz a másodlagos emlékezet [post-memory] körébe tartozó trauma második generációs közvetítőitől. **CLAUDE MORHANGE-BÉGUÉ** (1937–) *Chamberet. Recollections from an Ordinary Childhood* című 1987-ben megjelent munkája, melyet egy gyermek túlélő írt, a kéthangú önéletírás példája, azaz annak a valaminek, amire Bella Brodzki úgy hivatkozott, mint a veszélyeztetett narratívák generációk és kultúrák közti átadódására, ahol az átadás a fordítás aktusaként fogható fel, amely a fordításnak a szóbeliségből az írásbeliségbe vezető terén át és révén zajlik (és amely mű ráadásul eredetileg franciául íródott, de csak angol fordításban jelent meg). A szerző leírja, hogyan maradtak életben az anyjával: ő úgy, hogy elrejtették, az anyja pedig Birkenauban dolgozott orvosként. Mivel az anyja nem tudta megírni a saját történetét, ezért a lányra maradt a feladat, hogy írásos szöveggé alakítsa az anyja történetét. Morhange-Bégué mindkét szülője orvos volt, és keletről menekültek, azért, hogy magánpraxishoz jussanak egy kicsi francia városkában, de a helybéli nem zsidó orvos elintézte, hogy az apát megöljék – megfulladt egy autóbalesetben –, aztán pedig ugyanez az orvos, aki egyben a város polgármestere is volt és Vichy-szimpatizáns, feljelentette az anyát, mindezt pusztán irigységből, mivel nem akarta, hogy más orvos is legyen a városkában őrajta kívül. Amikor megérkeztek a né-

metek, az orvost [*le docteur*] keresték, hogy letartóztassák, de Morhange-Bégué anyja „nem akarta kihasználni ezt a [nyelvtani nemmel kapcsolatos] pontatlanságot azért, hogy így meneküljön meg, hogy így mentse a bőrét” (28).

Amikor az anyja egy év múlva visszatért, egy felismerhetlenségig összetört nő lett belőle, csupa csont és bőr, csak a szeme és a mosolya volt ugyanaz, a szíve pedig másfélszeresére nőtt, ezért hosszú ideig életveszélyben is volt. Az anyja a lányát avatta a bizalmasává, és történeteket mesélt neki minden éjjel hosszú éveken át, egészen addig, míg egyszer abba nem hagyta, és onnantól kezdve nem beszélt róluk többet, és képes volt tovább élni az életét olyannyira, hogy még egy második gyereke is született egy férfitől, akivel nyilvánvalóan pár hónappal a táborbéli felszabadulása után találkozott, és akit a lány utálni kezdett azután, hogy rájött, hogy a férfi már mindörökké velük marad. És a lány sosem jött rá arra, hogy az anyja miért nem volt hajlandó senkinek sem mesélni a saját gyereken kívül az élményeiről. Ezen a ponton Morhange-Bégué még azt sem értette, mennyire iszonyú is az ő végső feladata, vagyis az, hogy „a továbbiakban az én dolgom az, hogy... hallgassak, azért, hogy átítatódjam az ő történeteivel, anélkül, hogy akkor tudtam volna, hogy ez az átítatódás egy másik feladat előjátéka, nevezetesen azé, hogy majd őerre beszéljek, az ő nevében beszéljek az elmondhatatlanról, amit volt ereje végigélni és felette győzelmet aratni, de amit már nem volt képes saját maga olyan szavakba önteni, melyeknek a fennmaradás a céljuk, hanem ehelyett a szóbeli hagyományra támaszkodott.”

Morhange-Bégué végül további történeteket is hall az anyja szentekhez illő viselkedéséről más túlélő nőktől, akikkel az évek folyamán találkozik. Harminc évvel az anyja letartóztatása után, amikor van egy körülbelül annyi idős lánya, mint amennyi ő lehetett 1944-ben, nekikezd, hogy leírja az anyja történetét úgy, ahogy az összefonódik azokkal a vázlatos emlékképekkel, amelyek őbenne, a „másfeledik generáció” gyermek szemtanújában élnek. Míg azokat az idézeteket, amelyeket más, korai memoárokból vettem, elkerülhetetlenül idéztek már korábban is, engedjék meg nekem, hogy konklúzióként kicsit hosszabban idézzek abból, ahogy Morhange-Bégué visszaemlékezik az anyjára, akinek fogoly orvosként végzett munkája, úgy tűnik, jól összefoglalja azt az ellenállást, amelyet a kölcsönös összedolgozással értek el, és ami oly sok zsidó és nem zsidó rab orvos munkáját jellemezte (Baumslag 2005, 86).

Anyám orvosként megmenekült a nehéz fizikai munkától, de nem menekült meg a szűkölködéstől, a vérbastól, ő is csonttá és bőrré fogyott, őrá is várt a kémény és a mindenütt jelenlévő füst és a gázkamrákba vivő szelekción, ahová a körülötte lévő nőket rajokban hajszolják... (65) ...Jelenleg a birkenauai kórházban dolgozik. Köpenyt visel, amit tisztán és fehéren kell tartania, noha se szappana, se fehéritőszere, amelyben kimoshatná. Korábban hosszú szőke baját rövidre vágták, és ellepik a férgek és tetvek. A kedves és kövérkés arca, amelyre emlékszem, most beesett, a rózsaszín arca, amelyhez oda szoktam nyomni a sajátomat, petybűt és fakó, a lány keze, amellyel olyan ügyesen be tudta kötözni a horzsolásaimat, megimogatni a karomat, kibontani és befonni a bajamat, most durva és repedezett, ez egész teste elhervadt, szó szerint semmi más nem maradt belőle, mint csont és bőr, köszönhetően az éhezésnek, vérbastnak, és később, amikor a hőmérséklet jóval a derégerő alá szállt, a hidegnek. Azért a barna szemében még mindig ott van a csillogás, megvan a mosolya is, és a szeme és a mosolya alapján gond nélkül felismerem, amikor visszatér, annak ellenére, hogy több mint húsz kilót fogyott (65).

Ő, aki rávette a baldoklókat, hogy újra lábra álljanak a látszatkórházban, és elmeneteltette őket a balál orvosa mellett, helyettük és az ő érdekükben választva az életet, ami nem volt élet, de ahol még mindig remélni lehetett, hogy valaki egyszer majd megmenti őket, és hazamehetnek ahelyett a biztos balál helyett, ami azután következett, ha valaki megadta magát a fáradságnak – és néhány ezek közül a beteg, kísértetiesen lesóványodott nők közül tényleg visszatért Auschwitzből, és néhányan beszéltek nekem arról a könyörtelen akaratról, hogy éljenek és megőrizzék az életet, amit ő mutatott meg nekik, az állhatatos, ösztönös hitet, ami eltette őt, az anyámat, aki sosem hátrált meg egészen mostanáig, amikor visszatért, és amikor visszautasította akkor, amikor a játszmát már megnyerte, hogy küzdjön még egyszer, ezúttal önmagáért, de még önmaga elutasítása előtt, ami lassanként felülkerekedik rajta, hagyta, hogy én, a leendő bajnoka, védelmezzem a képet, amely bennem él örökre, és amellyel ő ekkor már nem akar kezdeni semmit, és hogy magamra vállaltam azokat a szerepeket, amelyek egykor az övéi voltak, vakon használjam őket, még akkor is, amikor megpróbálok felidézni azokat a napjait, amelyeket egy haláltáborban töltött (57).

Mivel nem áll rendelkezésére semmilyen gyógyszer, ezért úgy törődik a betegekkel, hogy hagyja, hogy lefeküdjenek és pihenjenek, meghallgatja őket, figyel rájuk, és válaszol nekik. De mivel ott a szüntelen fenyegetés, hogy bármikor ki-selejtezhetik közülük azokat, akikkel majd a kemencéket fogják táplálni, az anyám úgy menti meg a baldoklókat, hogy ráveszi őket, keljenek fel az ágyból, és hagyják el a kórházat, hogy ne legyenek ott, amikor a szürke-zöld egyenruhás, csillogó fekete csizmás árja orvos megérkezik. Itt ő az, aki élet-balál kérdésében dönt: Kelj fel, mindjárt szelekción lesz; menj most el valahova, később majd visszajöhet.

Vagy ráveszi a paralitikust, hogy parádézzon az orvos előtt: Állat fel, mellet ki, menetelj, muszáj menetelned, meg kell csinálnod! És a két lábon járó tetem gennyes, csüngő lábaira kap, és jár, menetel, miközben a balál orvosa egykedvűen, tüzetesen megvizsgálja. Ez alkalommal megmenekült. De meddig? Nem is olyan régen még az volt, hogy Claude, kelj fel, felkelsz, kicsi Claude-om, most ebelyett az anyám sok nő életét menti, és nem a diagnosztikai alaposágával, amelyeknek mindazonáltal hibátlanok kell lenniük a haláltáborbéli kórház esztelen logikájának megfelelően, de ami értelmetlen, hiszen nincsen gyógyszer, amellyel meg lehetne kísérteni a gyógyítást, ahogy nincsen szappan se, amellyel a köpenyt tisztán lehetne tartani – hanem ebelyett azzal, hogy csökönyösen ragaszkodik abhoz, hogy kijátssza a gyilkolás gépezetét, melyen belül a legkisebb babozás vagy hiba is végzetes lehet: Kelj fel, hallasz engem? Kelj fel, és menj, menj ki innen. Állj fel, menj ki a barakkból, menj vissza a táborba, később majd visszajöhetesz... Így, a csökönyőség erejével menti magát mindvégig, amikor január végén elmenekültek Auschwitzből, keresztül a hóborította Lengyelországon és Németországon át, gyalog (64).

Amikor valamilyen kedvesességért, amit tett, például bekötött egy sebet vagy engedélyezett egy kis pihenőt az egyik kórházi ágykereten, megkérdezik tőle, hogy mit kér cserébe, valami ajándékot vagy luxuscikket, mindig egy fésűt kér, és ráveszi a félholt nőket, hogy felváltva használják, próbálják meg, bárha így el tudnak kerülni egy küszöbön álló szelekción, nyerjék vissza az emberi külsőjüket... és amikor már semmi más nem használ, amikor már kórházba érkezők számszerűleg annyival felülmúlják azokat, akiket elbocsátottak onnan, akkor az ő meggyőző ereje az, amiből folyomodik, hogy rávegye a baldoklókat, hogy álljanak lábra: Fel, fel fogsz állni, fel fogsz kelni és járni! Nem menti meg mindannyiukat, de időről időre megment egyet-egyet. De azért, hogy tovább tudjon küzdeni, megpróbál nem csak számokban gondolkodni, és újra és újra és újra csatába indul. Egyet megment, hármat elveszít, aztán megment még egyet (85–84).

Legalább harminc évvel az események után történt, hogy egyszer beszélt nekem az egyik nőről, akít nem sikerült megmentenie, nem sikerült rávennie vagy rákényszerítenie arra, hogy álljon fel az orvos előtt, aki kiválasztotta az embereket a halálra; vagy a nő támolygott vagy összeesett az orvos előtt, vagy valami ilyesmi. Azon a napon, ami legalább harminc évvel volt később, az anyám sírt, ahogy egy olyan nőről mesélt nekem, akít nem tudott megmenteni a gáztól, és akinek a lányával, aki szintén rab volt korábban egy koncentrációs táborban, aznap hirtelen összetalálkoztak. Sírt, mert a lány, aki ma már érett asszony, nem tudta, hogy az anyja milyen rettenetes körülmények közepette pusztult el... sírt, mert nem volt bátorsága megmondani az igazat a nő lányának, és inkább meghagyta abban a hitében, hogy egy testi baj, egy betegség okozta a halálát, mintsem hogy azt kelljen mondania neki: Elgázostották az

anyádat, elégették őt. De nekem azt mondta: Ha láttad volna, milyen állapotban volt az a nő... és könnyek csorogtak a szeméből, és elcsuklott a hangja (64).

BEFEJEZÉS

A második generációs elbeszélők előadásában újabb és újabb darabkák kerülnek elő a túlélők, köztük az orvosok történeteiből. Jó példa erre **RUTH WAJNRYB** (1948–) *The Silence. How Tragedy Shapes Talk* című 2001-ben megjelent dokumentumértékű, a másodlagos emlékezet [post-memory] körébe tartozó munkája, mely az alkalmazott nyelvészet és az önéletrajz keveréke, és ami a szerző doktori disszertációjából nőtt ki. Wajnryb, hogy megértse, hogyan örökítődik át a trauma, 27 olyan emberrel készített interjút, akik túlélők gyerekei, azért, hogy megvizsgálja, milyenek a kommunikációs (és hallgatási) folyamatok a túlélő családokban, és ezek közé belevegyítette a saját családja történetét is. Mindkét szülője orvos volt, és az anyja elmesélte neki a saját történetét, hogy hogyan bújta el egyedül, változtatta meg az akcentusát, tette, hogy vidéki lengyel lány, és hogy egy istállóban lakott, és egy házaspárnak dolgozott. Amikor a feleség beteg lett, akkor ő titokban odament, és kicserélte a kötéseket a sebére, és amikor ezt a férj észrevette és kérdőre vonta, azt mondta, hogy korábban egy kórházban takarított, és ott látta, hogy csinálják ezt az ápolónők. A férfi erre azt mondta neki, hogy másnapra tűnjön el, és Wajnryb anyja sosem tudta meg, hogy ezt azért mondta neki, mert félt, hogy bajba keveredhet miatta, vagy azért, mert feljelentette volna.

Wajnryb dokumentarista stílusával szemben **ELAINE KALMAN NAVES**, aki képzettségét tekintve történész, és Magyarországon született 1947-ben, de Kanadába emigrált 1956-ban, egy páros családi memoárt publikált külön-külön az apja és az anyja holokauszt-történetéről, az előbbi 1996-ban *Journey to Vaja. Reconstructing the World of a Hungarian-Jewish Family* címmel, melyet aztán 2003-ban az anyja tragikusan romantikus története, a *Shoshanna's Story: A Mother, A Daughter and the Shadows of History* követett. Az anya a lányának „Blanka néniről” mesél, a gyermekorvosról, aki a világra segítette őt, és leírja, hogyan ismerkedtek meg egymással a táborban, ahol Blanka csodálatos orvos volt, egyike annak a sok hősies orvosnőnek, akiknek a történetét sosem mondták el:

A táborban, ahol Blanka néni és Shoshanna először találkoztak, Shoshanna első díjat nyert a szépségversenyen. Nem volt hivatalos verseny, csak olyasvalami, amit azért találtak ki a lányok, hogy elússék vele az időt. Ott voltak ők, mintegy száz nő, összeterelve egy üregszerű teremben, kopasz volt a fejük, és egy öltönyi rubájuk sem volt. Nemrégiben érkeztek, így még megmaradt az alakjuk. Díjakat adományoztak egymásnak a legzebb vállért, a legzebb mellért, a legzebb fenékért. Shoshanna a legzebb lábakért járó díjat kapta. Blanka néni és az egyik barátja, Hedy, aki szintén orvos volt, voltak a bírók.

Blanka néni erős volt és testes, és férfias, fésűsgyapjú tweedből készült rubákat hordott. Állig érő haját húsoos, nagycimpájú füle mögé búzta, és, úgy tűnt, kenőccsel simította le. Blanka néninek, noha ugyanúgy zsidó volt, mint Shoshanna és Vera, a táborban hatalma és privilégiumai voltak amiatt, hogy orvos volt. Nem hivatalosan, persze. Ahhoz, hogy éljen velük, kockáztatnia kellett.

Egyszer az ebédoorban Vera nem azt a tál levest vette el, ami neki járt volna. A levest nem volt semmi, még az a répadarabka sem, amelynek ott kellett volna úsznia a gyatra húsvestében. Vera ebelyett a sorban következő tálért nyúlt. Egy őr kúrántotta őt a sorból, és megverte.

„Egészen kibebeáradt”, mondta nekem Shoshanna, „egészen kibebeáradt a fenéke.”

Shoshanna elcipelte Verát, hogy megmutassa a fenekét Blanka néninek. Blanka néni kenőcsöt tett a sebre, egy szó nélkül. De később suttogták, hogy Blanka néni egy halom kirohanást intézett a tábor parancsnokához. És hiszitek vagy sem, de a parancsnok elküldött a bántalmazó őrt, rendre utasította Blanka néni előt, és áthelyezte egy másik posztra. De könnyen végződhett volna a dolog másként is, mondta Shoshanna. Blanka néninek szerencséje volt. Az életét kockáztatta Vera fenekéért.

Shoshanna felnézett a varrásából. Egy köpenyruhákat bűnzett, amelyet Vera küldött nekem Montrealból. „Tudod, Blanka néni a nőket szerette, de nekem és Verának csak egyszerűen egy jó barát volt”, mondta. „Ezért ő az orvosod most” (4–5).

Nem tudtam szólni az orvosi személyzet további odaadó tagjairól a táborokban, mint például a tábori ápolónőkről, de mindenképp meg kell említeni Stanislaw Leszczyskát, akinek ma már hivatalosan is elindították a boldoggá nyilvánítását Lengyelországban, és aki két évet töltött a lányával bábaként Auschwitz-Birkenauban. Az interneten a Stanislaw Leszczynska Alapítvány honlapján elérhetőek az információk az ő hihetetlen munkájáról, és arról, ahogy leírja, hogyan ölték meg az újszülötteket, és hogy közülük hogyan küldtek mintegy ötszázat, akik szókék voltak és

kékszeműek, Németországba, hogy ott elnémetesítsék őket. Zárásképen vegyük azt a részt, ahol ez a szent életű nő leírja, milyenek voltak az orvosnők a táborban:

Nem írom le, hogy milyen volt az orvosok munkája Auschwitzban, mivel képtelen vagyok ábrázolni az emberiségüket, a kötelességérzetüket és a bősies munkájukat... Az orvosok elveszett életéért harcoltak, és reménytelen életéért kockáztatták a saját életüket. Az orvosok azok között a körülmények között nem a dicsőségért, a presztízszéért dolgoztak, vagy azért, hogy beteljesítsék a munkával kapcsolatos ambícióikat. Ezek az okok mind elenyésztek. Mindaz, ami maradt, az orvos kötelessége volt, hogy életet mentsen minden egyes esetben.

HORVÁTH GYÖRGYI FORDÍTÁSA

BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK:

- Adelsberger, Lucie. *Auschwitz: A Doctor's Story*. 1953. Trans. Susan Ray. Boston: Northeastern UP, 1995; reed. With a Foreword by Deborah Lipstadt, 2006. Ger. ed. *Auschwitz: ein Tatsachenbericht: das Vermächtnis der Opfer für uns Juden und für alle Menschen*. Berlin: Leffner-Verl, 1956; Bonn: Bouvier, 2001, Eduard Seidler, 2005.
- Bolgar, Hedda. 2009. „Acentury of Essential Feminism.” *Studies in Gender and Sexuality* 10.4, 195–199.
- Deutsch, Mina. 1994. *Mina's Story: A Doctor's Memoir of the Holocaust*. Toronto: ECW P.
- Delbo, Charlotte. 1965. *Le convoi de 24 janvier*. Paris: Editions Minuit.
- Doerry, Martin. 2002. „Mein verwundetes Herz.” *Das Leben der Lilli Jabn, 1900–1944*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Frankental, Käte. *Der dreifache Flucht: Jüdin, Ärztin, und Sozialistin. Lebenserinnerungen einer Ärztin in Deutschland und im Exil*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1981.
- Hautval, Adélaïde. 1991. *Médecine et crimes contre l'humanité: témoignage manuscrit, deportation, écrit en 1946, revu par l'auteur en 1987*. Paris: Actes Sud.
- Kalman Naves, Elaine. 2005. *Shoshanna's Story. A Mother, a Daughter and the Shadows History*. Lincoln: U of Nebraska P.
- Lengyel, Olga. 1946, 1947. *I Survived Hitler's Ovens: A Woman Survivor's True Story of Auschwitz*. Chicago: Academy Chicago P, 1995.
- Levi-Montalcini, Rita. 1987. *Elogio dell'imperfezione*. Rome: Garzanti Libri; *In Praise of Imperfection. My Life and Work*. New York, Basic Books, 1988.
- Liebersohn, Harry & Dorothee Schneider. 2001. *My Life in Germany Before and After January 30, 1935. A Guide to a Manuscript Collection at Houghton Library, Harvard University*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Lingens-Reiner, Ella. 1948. *Prisoners of Fear*. London: Gollanz.
- Minney, Rubeigh James. *I Shall Fear No Evil. The Story of Dr. Alina Brewda*. London: William Kimber, 1966.
- Morhange-Bégué, Claude. 1987. *Chamberet. Recollections from an Ordinary Childhood*. Tr. Austryn Wainhouse. Evanston: Northwestern UP.
- Nathorf, Hertha. *Das Tagebuch der Hertha Nathorf*. Berlin-New York Aufzeichnungen 1933 bis 1945. Wolfgang Benz, ed. München: R. Oldenbourg. 1987. [See Mark M. Anderson. 1998. *Hitler's Exiles*. New York: New Press: 69–77 for some English excerpts.]
- Necheless, Henrietta D. Magnus. (1940) 1980. *Reminiscences of a German Jewish Woman Physician*. Trans. Ruth F. Necheless.
- Nikofora, Antonina Alexandrowna. [1958] 1965. *Plus Jamais! Souvenirs. (Ravensbrück)*. Moskow: Editions en langues étrangères.
- Nyiszli, Miklós. 1946. *Les Temps Moderne; 1947. Dr. Mengele boncórvoza voltam az auschwitzi krematoriumban*. Budapest: Világ; 1960 New York; 1993, Foreword by Bruno Bettelheim. Trans. Tibere Kremer & Richard Seaver; *I Was Doctor Mengele's Assistant. Memoirs of an Auschwitz Physician*. Trans. Witold Zbirohowski-Koscia. Oswieim: Frapbook, 2001. Ger. Andreas Kilian & Friedrich Herbert, eds. 2005. *Im Jenseits der Menschlichkeit. Ein Gerichtsmediziner in Auschwitz*. Berlin: Karl Dietz Verlag.
- Perl, Gisella. 1948, 1979. *I Was a Doctor in Auschwitz*. Manchester: Ayer Company Publishing, 1998.
- Levi-Montalcini, Rita, M.D. *In Praise of Imperfection. My Life and Work*. New York: Basic Books, 1988.
- Minney, Rubeigh James. 1966. *I Shall Fear No Evil: The Story of Dr. Alina Brewda*. London: Kimber.
- Szwajger, Adina Blady. 1987. *I Remember Nothing More: The Warsaw Children's Hospital and the Jewish Resistance*. Trans. Tasja Darowska and Danusia Stok. New York: Simon and Schuster, 1990.
- Vaisman, Sima. 1945, 1992, 1995. *A Jewish Doctor in Auschwitz: The Testimony of Sima Vaisman*. Trans. Charlotte Mandel. Intro. Serge Kleinfeld. Foreword Diane Von Furstenberg. Hoboken: Melville House, 2002.
- Wajnryb, Ruth. 2001. *The Silence. How Tragedy Shapes Talk*. New York: Allen & Unwin.
- Weidenreich, Ruth [Piccagli]. 1960. *Un medico nel campo di Auschwitz. Testimonianza di una deportata*. Florence: Storia della Resistenza, 1995.

SZAKIRODALOM:

- Abadi, Odette. 1995. *Terrre de détresse. Birkenau-Bergen-Belsen*. Paris: Harmattan.
- Baumslag, Naomi. 2005. *Murderous Medicine: Nazi Doctors, Human Experimentation, and Typhus*. Westport: Praeger.
- Benedict, Susan & Jane M. Georges. 2005? „Nurses and the Sterilization Experiments of Auschwitz: A Postmodern Perspective.” *Nursing Inquiry* 13.4, 277–88.
- Bowman, Steven B. 2009. *The Agony of Greek Jews, 1940–1945*. Stanford: Stanford UP.
- Chelouche, Tessa C. M.D. 2007. „Doctors, Pregnancy, Childbirth and Abortion During the Third Reich.” *Israel Medical Association Journal* 9: 202-207
- Des Pres, Terence. 1980. *The Survivor. An Anatomy of Life in the Death Camp*. New York: Oxford UP.
- Freidenreich, Harriet Pass. 2002. *Female, Jewish and Educated. The Lives of Central European Women*. Philadelphia: Temple UP.
- Friedman, Susan. 1996. „'Beyond' Gynocriticism and Gynesis: The Geography of Identity and the Future of Feminist Criticism.” *Tulsa Studies in Women's Literature* 15.1, 13–40.
- Grossman, Atina. 1993. „German Women Doctors from Berlin to New York: Maternity and Modernity in Weimar and in Exile.” *Feminist Studies* 19.1, 65–88.
- Grossman, Atina. 1995. *Reforming Sex. The German Movement for Birth Control and Abortion Reform, 1920–1950*. New York: Oxford UP.

- Grossman, Atina. 1995. „New Women in Exile: German Women Doctors in Emigration.” In Sibyll Quack, ed.: 215–238.
- Halioua, Bruno. 2010. „The Participation of Hans Hinselmann in Medial Experiments at Auschwitz.” *Journal of Lower Genital Tract Disease* 14.1: 98–112.
- Horowitz, Sara R. „Gender, Genocide and Jewish Memory.” *Prooftexts: A Journal of Jewish Literary History* 20.1: 158–190.
- Kaplan, Marion. 1984. „Sisterhood Under Siege: Feminism and Antisemitism in Germany, 1904–1938.” In Renate Breidenthal, Atina Grossman & Marion Kaplan, eds. *When Biology Became Destiny: Women in Weimar and Nazi Germany*. New York: Monthly Review P, 334–349
- Kaplan, Marion. 1998. *Between Dignity and Despair: Jewish Life in Nazi Germany*. New York: Oxford UP.
- Kaplan, Marion. 1995. „Jewish Women in Nazi Germany Before Emigration.” In Sibyll Quack, ed., 11–47.
- Kaplan, Marion. 2010. „Changing Roles in Jewish Families.” *Jewish Life in Nazi Germany: Dilemmas and Responses*. Francis R. Nicosia & David Scrase eds. New York: Berghahn: 15–46.
- Lang, Hans-Joachim. 2011. *Die Frauen von Block 10*. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag.
- Lifton, Robert J. 1986. *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. NY: Basic Books. [German ed.: Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1988].
- Lindner, Ulrike & Merith Niehauss. Eds. 2002. *Ärztinnen-Patientinnen. Frauen im deutschen und britischen Gesundheitswesen des 20. Jahrhunderts*. Köln: Böhlau Verlag.
- Mitchinson, Wendy. 1997. „Marion Hilliard. ‘Raring to Go All the Time.’” In Elspeth Cameron & Janice Dickin, eds. *Great Dames*. Toronto: U of Toronto P. 227–244.
- Paldiel, Mordecai. 2000. *Saving the Jews: Amazing Stories of Men and Women Who Defied the „Final Solution.”* Rockville MD: Schreiber.
- Peleg, Roni. 2005. „Gisella Perl: A Jewish Gynecologist in Auschwitz.” *Journal of Women’s Health* 14.7, 588–591.
- Poch-Karsenti, Andrée. 2006. *Les 527 enfants d’Odette et Moïssa, Histoire du réseau Marcel*. Paris: LePublier.
- Provan, Charles. „New Light on Dr. Miklos Nyiszli and his Auschwitz Book.” *The Journal for Historical Review* 20.1 (Jan/Feb 2001) www.ihr.org/jhr/v20/v20n1p20_Provan.html
- Quack, Sybille. ed. 1995. *Between Sorrow and Strength: Women Refugees of the Nazi Period*. Cambridge: Cambridge UP.
- Quack, Sybille. 1997. *Zuflucht Amerika: Zur Sozialgeschichte der Emigration deutsch-jüdischer Frauen in die USA, 1935–1945*. Bonn: J. H. W. Dietz.
- Raskin, Esther. 2011. „Reading the Mind. Reading the Text: Reflective Functioning, Trauma Literature, and the Task of the Psychoanalytic Critic.” *American Imago* 68.1, 37–48.
- Reaney, Anne S. „Giselle Perl: Angel and Abortionist in Auschwitz Death Camp.” <http://www.holocaust-history.org/auschwitz/gisella-perl/>
- Ritvo, Roger A. & Diane M. Plotkin. 1998. *Sisters in Sorrow. Voices of Care in the Holocaust*. College Station: Texas A & M University.
- Romney, Claude A. 2000. „Ethical Problems Encountered by Auschwitz Prisoner Doctors.” *Remembering for the Future. The Holocaust in an Age of Genocide*. John K. Roth & E. Maxwell, eds. Houndmills, Basington UK: Palgrave MacMillan, 319–334.
- Szobar, Patricia. 2005. „Telling Sexual Stories in the Nazi Courts of Law: Race Defilement in Germany, 1933–1945.” In Dagmar Herzog, ed. *Sexuality and German Fascism*. Oxford: Berghahn: 131–163.
- Steinlauf, Michael C. 1997. *Bondage to the Dead. Poland and the Memory of the Holocaust*. Syracuse: Syracuse UP.
- Tötösy, Steven & Louise O. Vasvári. 2011. „Comparative Cultural Studies.” *Comparative Hungarian Cultural Studies*. Id. eds. West Lafayette: Purdue UP. 2011, 11–33.
- Usborne, Cornelia. 2002. „Ärztinnen und Geschlechtsidentität in der Weimar Republik.” In Ulrike Lindner, & Merith Niehauss. eds. *Ärztinnen-Patientinnen. Frauen im deutschen und britischen Gesundheitswesen des 20. Jahrhunderts*. Köln: Böhlau Verlag, 73–94.
- _____. 2007. *Cultures of Abortion in Weimar Germany*. New York: Berghahn.
- Vasvári, Louise O. „Translated Trauma, Translated Lives: Hungarian Women Holocaust Survivors in Emigration.” *Verbum: Analecta Neolatina* X/1 (2008), 1–19; Revised version as „Emigrée Central-European Jewish Women’s Holocaust Writing.” In Louise O. Vasvári & Steven Tötösy, eds. *Comparative Central European Holocaust Studies*. Purdue UP, 2009 & CLCWeb 11.1(2009) <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol11/iss1/7>
- _____. „Introduction to and Bibliography of Central European Women’s Holocaust Life Writing in English.” In Louise O. Vasvári & Steven Tötösy, eds. *Comparative Central European Holocaust Studies*. Purdue UP, 2009 & CLCWeb 11.1(2009) <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol11/issue1/10>
- _____. „Women’s Holocaust Memories/Memoirs: Trauma, Testimony and the Gendered Imagination.” *Jewish Studies at Central European University* 5 (2006–2007). András Kovács & Michael I. Miller, eds. Budapest: CEU, 141–54.
- [with Steven Totosy]. CLCWeb 11 (2009) Thematic Issue: New Work in Holocaust Studies <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol11/iss1>
- [with Steven Totosy]. *Comparative Central European Holocaust Studies*. West Lafayette: Purdue UP, 2009.
- Villiez, Anna von. 2009. „The Emigration of Women Doctors from Germany under National Socialism.” *Social History of Medicine* 22.3, 553–567.
- Waxman, Zoë. *Writing the Holocaust: Identity, Testimony, Representation*. Oxford: Oxford UP, 2006.
- Wievorka, Anette. 1992. *Déportation et génocide: entre le mémoire et l’oubli*. Paris: Plon.
- Zimmerman, John. 1999. „Body Disposal at Auschwitz. The End of Holocaust Denial.” <http://www.holocaust-history.org/auschwitz/body-disposal/>
- Wijst, Matthias. „Lucie Adelsberger Papers” <http://www.wjst.de/blog/projects/lucie-adelsberger-papers/>